مەترسیدارترین چەک (بیدعەچی و زەندیقبوون).. أحمد عفيفي

(تۆمەتی بیدعەچی و زەندیقبوون ترسناکترین چەکە لە دژی هەر کەسیک کە عەقڵی بەکاربهێنێت!)
وەرگێڕانی : حەسەن ڕازانی
سەرچاوە: الحوار المتمدن

تۆمەتی بیدعەچێتی، زەندیق بوون، هەرتەقەبوون، بێدینیی و گومڕایی ئامادەیە بۆ هەر کەسێک کە عەقڵی بەکاربهێنێت!
ترسناکترین چەک، لە سەدەکانی پێش ڕۆشنگەریی، لەوانەیە لە وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامیدا هەتاکو ئێستاشی لەگەڵدا بێت، تۆمەتی بیدعەچێتی و زەندیق بوون، ئەو چەکە ترسناکە دینیە بووە کە دوژمنانی ڕاستی و لۆجیک لە دژی زانایان و بیرمەندان، لە هەموو کات و شوێنێکدا، بەکاریان دەهێنا! ئەو زاناو بیرمەندانەی کە هەوڵیان دەدا تۆوی گومان و دەرەنجام و شیکردنەوەو ڕاڤەکرن و بەڵگە کردن و ژیرییش بچێنن لە نێو ئەو کۆمەڵگایانەی کە لە گەشەکردندان! ئەو چەکە ترسناکە لە ژێر سایەی زاناو پیاوانی دینی و پاپاکانی تاریکیدا گەشەی کردووەو هەربۆیەش ئەو کۆمەڵگایانەی بۆ چەندین سەدە لە دواکەوتوویی و نەزانی وتاریکیدا هێشتۆتەوە!
تۆمەتی بیدعەچێتی و زەندیق بوون، بۆ کافرکرنی زانایان و دانایان و ژیرو بیرمەندانی هەمیشەو بە بەردەوامی، لە کاتی ئێستاو ڕابردووشدا، بە ئامانج گرتووە. لە ڕاستیدا ئامانجی ئەوئاراستەیە لە هزری بە زەندیق کردن و کافراندن بریتیبووە لە هێشتنەوەی کۆمەڵگا لە دواکەوتوویی و نەزانی و چەقبەستوویدا! هەروەها لە پێناو دەستبەسەردا گرتنی هێزەکانی داهێنان دا بووە لە لایەک و لە لایەکی تریشەوە دایان ناون لە ڕیزی بیدعەو داهێنانی خەراپ و هەروەها مافە مرۆییەکانشیان لێ زەوتکردوون! ئیتر ئاراستەی دووەم کە بریتیبووە لە ئاراستەی زانست و پێشکەوتن و داهێنان وای لێهاتووە نەتوانێت بەرەنگاری بەربەستەکان و سەردەمی باو ببێتەوەو ئەمەش پاڵی بە ئاراستەی ڕاستی و بیرمەنداندا ناوە ڕووەو دواوە پاشەکشە بکەن! ئیترلەرەوە بەرەو سەدە توندوو ڕەقەکان و بەرەو ئاراستەی سەرکوتی ئازادی بیرکردنەوە هەنگاو نراوەو پاڵی پێوەنراوە بەرەو ناوجەرگەی سەدەی حەوتەمی زایینیەوە!
زووربەی بڕیارو فەتواکان لە دژی نەوەی یەکەمی زاناو بیرمەنداندا

بوون ، ئەو کات زانا و بیرمەند تەنها ئەو کەسانەی گرتەتەوە کە لە بواری ئایینی و فیقهو وتاربێژیدا کاریان کردووەو زانا بەو کەسانە گوتراوە کە تەکست و دەقە ئایینیە دەگماو بەستووەکانیان لەبەرکردووەو لەو بوارەدا خۆیان خەریک کردووە، ئەو تەکست و نووسینانەی کە ڕێک لەو پاشماوەو هەڵکۆڵراوانە دەچن کە هی چاخەکانی پێش مێژوون!

دەبێ کە لە ئەمە ڕازی و خواریزمی و کەندی و فاڕابی و بەیرونی و ئیبنوسیناو ئیبنوهەیسەم نەناسێت؟ ئەدی باشە دەبێ کە لە ئەمە ناوی غەزالی و ئیبن و ڕوشدو عەسقەلانی و سەهرەوەردی و ئیبن و حەیان ونەوەوی و ئیبنوموقەفەع و تەبەری نەبیستبێ؟

ئەدی باشە کەس دەبێ هەبێ ئەو لافیتانەی نەخوێندبێتەوەو نەدیتبێ کە خوێندنگاو پەیمانگاو ناوەندە زانستی و وێژەیەکان هەڵیان واسیون و ناوی خۆیان ناوە بە ناوی کەواکیبی و موتەنەبی و بەشار بن بەرد و لیسان الدین خەتیب و ئیبنولفاریز و جاحیزو موجریتی و ئەلمیعەڕی و ئیبن و توفەیل و توسی و ئیبن و بەتوتە و ئیبن و ماجەو ئیبن و خەلدون و سابتی بن قوڕە و تەوحیدی) یەوە ؟ یان ناوی ئەو زاناو بیرمەندانەیان لەسەر بووەو لافیتەکانیش ناوی ئەوانیان لەسەرنووسراوەو ناوی ئەو شوێنانەش بە ناوی ئەو زاناو بیرمەندو فەیلەسوفانەوە بووە!

بەڵام جێگەی داخە کە هەتا ئێستاش نازانین کە ئەو زاناو بیرمەندە دیارو باوانە زنجیرەیەک لە بڕیارو حوکمی بە زەندیق کردن و وبەکافرکردنیان لە دژ دەرکراوە، ئەو بڕیاری بە کافرکردن و بە زیندەقی کردنانە هەمان شێوەو ناوەڕۆکی دادگاکانی پشکنین (محاکم التفتیش.INQUISITION) یان هەبووە کە زاناو بیرمەندی وەک گالیلە، کۆبەرنیکس، نیوتن، دیکارت، ڤۆلتێریان پێ بە زیندەق کردووەو کافراندوویانن! هەروەها خوێندنەوەی نووسراوو کتێبەکانیشیان حەرام کراوە و تا ئەوپەڕیش ئەو زاناو بیرمەندانە سوکایەتییان پێکراوە و ڕاوەدوونراون و ئەشکەنجەش دراون!

جا بۆیە هیچ جیاوازییەک نیە لە نێوانی ئەو بریارو حوکمە ستەمکارانەو نادادپەروەرانە لەگەڵ ئەو حوکمە توندڕەوییەو بە ئارەزووەی کە هەرلەخۆوە خەڵکی بەلاڕێدا دەبردوو هانی خەڵکی دەدا کە هەستن و وەخۆ کەون تاکو تەبەری بکوژن، یان بچن هەللاج لە خاچ بدەن، یان بەن ئەبو عەلای میعەڕی بخەنە زیندانەوە، یان بەن خوینی ئیبن و حەیان بڕێژن یان ئیبن و مەنمەر دەربەدەربکەن و کتێبەکانی غەزالی و ئیبن و ڕوشد و ئەسفەهانی بسووتێنن! ئینجا هەر بەوشێوەیە نەوەستان، بەڵک و بەنە سەر بەکافرکردن و بە زەندیقکردنی فارابی و ڕازی و ئیبن و سیناو کەندی و غەزالیش.

هەروەها ڕەنگە ئەمە ئەو زانیاریەمان نەبێ کە سەهرەوەردی کوژرا وەو ئەوانیش کوشتویانە، هەروەها ئەندامەکانی لەشی ئیبنوموقەفع یان بڕین وهێشتا گیانی لەبەردا مابوو کە لەبەرچاوی خۆی برژاندیانن و لەبەردەمیان دانان تا لێیان بخوات پێش ئەوەی کە گیانی لە ئەنجامی پیسترین و بێوێنەترین ئەشکەنجە بە تەواوی دەرچێت! هەروەها جەعد بن درهەم یان سەربڕی و (ئەحمەد بن نەسری) شیان سەر بڕی و دوایی سەرەکەیان هەڵواسی وبە کۆڵاناندا دەیان گێڕا، هەروەها چوونە سەرلیسانول دین بن خەتیب و خنکاندیان و دوای ئەوەش لاشەکەیان سوتاند، ئینجا هاتن ئیبن فاریزیان کافراند و بە بیدعەچی و زەندیق ناساندیان و دەستیان کرد بەڕاوە دوونانی و لە هیچ کات و شوێنێک نەیان دەهێشت بحەجمێت!
زۆر ڕێی تێدەچێت کە خەڵک بە گشتی ئەوە نەزانن کە چیان دەربارەی فەیلەسوف و بیرمەندو پزیشک و زانای وەک ئیبنوسینا گوتووەو کردووە! هەروەها ئەوەش نازانن کە ئیبنولقیم لە کتێبی إغاثة اللهفان دا بە ئیبنو سینا دەڵێت: " ئیبنوسینا ئیمام و پێشەوای بێدینەکانە کە باوەڕیان نییە بە اللە و بە مەلائیکەتەکانی و بە پێغەمبەرەکانی وبە ڕۆژی دوایش" هەروەها ئەلکەشمیری لە کتێبی فیض الباري دا بە ئیبنوسینا دەڵێت:" ئیبنوسینا کەسێکی بێدین و بیدعەچی و زەندیق وقوڕموتیە! لە لایەکی تریشەوە ئەلشێخ سالح ئەلفەوزان بە ئیبوسینا دەڵێت:" ئیبنوسینا کەسێکی باتینیەوفەیلەسووفێکی بێباوەڕو بێدینە"
دیسان خەڵک ئەوەش نازانن کە چیان گوتووە دەربارەی فەیلەسوف و بیرمەندو پزیشکی بەناوبانگی مێژوو ئەبوبەکری ڕازی! ئەوەتە ئیبنولقیم لە کتێبی إغاثة اللهفان دا دەربارەی ئەبوبەکری ڕازی دەڵێت:" ڕازی مەجوسی و ئاگرپەرستەو کەسێکی گومڕاو لادەرەو لە ڕێ لایداوە". هەروەها لە کتێبی شذرات الذهب دا إبن العماد دەربارەی فارابی دەڵێت:" تەواوی زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی کە فارابی کافرو زەندیقە". هەروەها دەربارەی محمد بن موسا ئەلخواریزمی دەڵێن:" جا با زانستەکانی خواریزمی ڕاست و درووستیش بن، بەڵام زانستەکانی شەریعتی ئیسلامی سەربەخۆن لە خواریزمی و لە کەسانی تریش. واتە زانستی ئەو شتێکەو هی شەریعەتیش شتێکی تری سەربەخۆیە".
هەروەها دەربارەی عومرو بن بەحرول جاحیز گوتوویانە:" ئەو کەسێکی زانست گەیەنەری خراپە، باوەڕدارێکی خراپە، بیدعەچی و زەندیقەو گومڕایی ئەو پەیوەستە بە جاحیزەوە". یان ئەوەتە خەتیب لە سەنەدەکەی خۆیدا بە جاحیز دەڵێت:" جاحیز کەسێکی زەندیق و بیدعەچی و درۆزنە لەگەڵ اللە و لە گەڵ نێرراوو پێغەمبەری اللە و هەروەها لەگەڵ خەڵکیشدا". دەربارەی ئیبنول هەیسەم کەمتریان نەگوتووە ،

ئەوەتە بەویش دەڵێن:" ئیبن ولهەیسەم یەکێک بووە لە مولحیدو بەباوەڕەکان کە لە دینی ئیسلام لایداوەو دەرچووە، ئەویش هەر وەک فەیلەسوفەکانی تری هاوشێوەی خۆی کەسێکی گومڕاو زەندیق و کافرو بیدعەچی بووە!"

ئینجا هاتوون دەربارەی أبي العلاء أحمد بن عبداللە المعري دەڵێن :" ئەلمیعەڕی یەکێک بووە لە زەندیق و بیدعەچیە بەناوبانگەکان، ئەوەتە لە شیعرەکانیدا زەندیق بوون و بیدعەچیەتی خۆی دەیسەلمێنێت و دەری دەخات کە فەی بەسەر دینەوە نەماوە". لەسەر نصير الدين الطسی دەڵێن و گوتراوە کە :" نەسیر کەسێکە کە پشتی کافرو موشریک و زەندیق و بیدعەچیەکانە".

هەروەها دەربارەی محمد بن عبداللە بن بطوطة گوتوویانە:" ئیبنول بەتوتە کەسێکە موشریکەکی بەباوەڕی درۆزنە". لەولاوە دەستیان کردووە بە جنێودان بە يعقب بن الاسحاق الكندى و پێیان گوتووە:" کەنەدی کەسێکی زەندیق و بیدعەچی و گومڕایە". هەر بۆیە کەنەدی دەربارەی ئەوان درۆغی نەکردووەو لە بەرامبەردا پێیان دەڵێت:" ئەوانە لە بەرامبەر ڕاستی و حەقیقەتدا نامەن و ئەگەریش تاجی حەقیقەت و ڕاستیان بکەیتەسەر شایستەی نابن وئەوان بەیە دوژمنایەتی فەلسەفەو زانست دەکەن چونکە لە شوێن و کورسیەکانیان دەترسن کە لەدەستی بدەن و ئەوانە دەستیان کردووە بە بازرگانی کردن بە دینەوەو هیچ پەیوەندیشیان بە خواپەرستی و ئایینەوە نیەو تەنها بازرگانن و بەس"

ئیبنول بەتوتە پێی وابوو هەبوونی زانست و زانیاری بە شتەکان وات لەدەکات زانست و زانیاریت دەربارەی خودا زیاتر بێت و زانینیشت دەربارەی یەکتاپەرستی و زانستی چاکەخوازی ڕوو لەزیادبوون دەکات و زانستیش سوودبەخشە! هەروەها ئیبنول بەتوتە پیی وابوو کە هەوڵدان و کۆشش بۆ گەیشتن بە ڕاستی و حەقیقەت مەبەست و نیەتی هەموو پێغەمبەران بووەو هەموو نێراوانیش هەر ئەو مەبەستەیان هەبووە. گەیشتن بە حەقیقەت و ڕاستی تەنها مەبەست و کاری فەیلەسوفەکان نەبووە و هەر بۆیە نابێت وای لێکبدەینەوە کە فەلسەفە کارێکی دژە ئایینییەو کوفرە ، ئەمەش پێچەوانەی ویستی بازرگانانی ئایین و خوداپەرستیە!

جا با ئێستا بێین ئەو زاناو بیرمەندو فەیلەسوفانە بناسین و بزانین ئەوانە کێبوون؟ با بێین و بزانین ئەوانە چیان پێشکەش بە جیهان و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی کردووە، با بزانین ئەوانە چیان گوتووە دەربارەی حەقیقەت و ڕاستی و عەقڵ ؟ ئینجا دوای ئەوەش دەبێ بزانین کە بۆ کارەیان چ نەگبەتی و دەردەسەرییەکیان بەسەر ژیاندا هاتووە!

یەکەم: ئیبن ڕوشد: (١١٢٦-١١٩٨ز). ئیبن ڕوشد ناوی محمد بن ئەحمەد بن محمد بن ڕوشدی ئەندەلوسییە! ئیبن ڕوشد خوێندنی فیقهو ئسوڵی دینی تەواو کردووەو دوایش زانستی پزیشکی وبیرکاری وفەلسەفەی خوێندووە، چەندین ساڵیش لە قورتوبەو ئیشبیلیە کاری دادوەری کردووە. ئیبنو ڕوشد لە ژێر سایەو دەسەڵاتی دەوڵەتی الموحدون دا گەورە بووە، کە پادشاکەیان ئەوکات بریتیبووە لە یوسف یعقوب المنصور بن عبد المومن، پادشاش لە ژێر کاریگەریی و داخوازی ڕای گشتیدا فەرمانیکردووە بە دوورخستنەوەی ئیبن ڕوشد بۆ ئەلیسانە لە نزیکی غەرناتە ئینجا دوای ئەوەش بەرەو وڵاتی مەغریبیان ڕاوناوە.
ئیبن ڕوشد لە لایەن پیاوانی دینی و دام و دەزگای دینییەوە زۆر سوکایەتی پێکراوەو تا کار گەیشتۆتە ئەوەی کە دەستیان کردووە بە سوتاندنی نووسراوو کتێبەکانی ئەو زاناو بیرمەندە! ئیبن ڕوشد، لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدا لە شاری مەڕاکیش لە مەغریب کۆچی دوایی کردووەو دوایش لاشەکەی گواسترایەوە بۆ شاری قورتوبە. هەر کە ئیبن ڕوشد کۆچی دوایی کرد موریدو خوێندکارەکانیشی بڵاوەیان لێکردو لە یەکتر دابڕان و ئینجا ئەلمەنسور یەعقوبی پاشا مەرسومێکی دەوڵەتی دەرکرد کە ئیتر نابێ لەمەودوا کەس بە فەلسەفەوە خەریک بکات و خوێندنی فەلسەفەی لە وڵاتدا تەحریم و یاساغ کرد!
دووەم : فارابی: (٨٧٠- ٩٥٠ ز). فارابی ناوی تەواوی بریتیە لە ئەبو نەسر محمد بن محمد بن ئوزڵاغ بن تەرخان، لە شاری فارابی کە شارێکی تورکانە لە دایک بووە. فاراب شارێکە لە وڵاتی تورکان لە ناوچەی خوراسان و لە ڕۆژئاوادا بە Alpharabyus ئەلفارابیوس ناسراوە. ئینجا بەرەو عێراق ڕۆیشتووە بۆ ئەوەی خوێندنی باڵا تەواو بکات، هەر لەوێدا فەلسەفەو مەنتیق وخوێندنی پزیشکیی تەواو کردووە لەسەر دەستی دوکتۆرێکی مەسیحی بە ناوی یوحەنا بن حیلان، هەروەها زانستەکانی زمانی عەرەبی و مۆسیقاشی هەر لەوێ خویندووە!
ئیترفارابی لە عێراقەوە بەرەو شام و میسر ڕۆیشتووەو لە شامدا و لە شاری حەلەب چووەتە کۆشکی سەیفول دەولە. لەوێدا لە شاری حەلەب شوێن و پێگەیەکی زۆر بەرزو دیاری لە نێو زانایان و ئەدیبان و فەیلەسوفاندا داگیرکردووە، هەروەها فارابی هەوڵیدا بیسەلمێنێت کە هیچ جیاوازییەک نیە لە نێوانی فەلسەفەی یۆنانی و بیروباوەڕی شەریعەتی ئیسلامیدا! بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت ئەو شکستی هێنا لەو کارەیدا، هەر بۆیەش الذهبی لە کتێبی في سير الاعلام دەربارەی فارابی دەڵێت:" فارابی خاوەنی چەندین کتێبی بەناوبانگەو هەر کەسێکیش پەنا بەرێ کتێبانە بەرێت ئەوا هەم گومڕابووەو هەمیش بە دەرچوو لە دین دادەنرێت، جێگەی باسە کە چارەنووسی ئیبنو سیناش هەروا دەرچوو.

دیسان ئەوەتە ئیبن عیماد لە کتێبی شذرات الذهب دا دەربارەی فارابی دەڵێت:" فارابی لە هەموو زانایان و بیرمەندان زیاتر زەندیق و بیدعەچیە" هەتا غەزالی لە کتێبەکەیدا بە ناوی المنقذ من الضلال دا دەربارەی فارابی دەڵێت:" هیچ گومان نیەو نەماوە لە کافربوونی فارابی و ئیبن سینا". تۆمەتەکەش بریتیبوو لەوەی کە فارابی دانی نەدەنا بە ڕۆژی قیامەت و هەروەها فارابی زیندووبوونەوەی پێ شتێکی ڕاست نەبووە!. یان فارابی دەیگووت وە پێی وابووە کە خودا تەنها شتە گشتی و گەردوونیەکنی مەبەستەو ئاگادارەو هەقی بەسەر شتە تایبەتی و بچوکەکانەوە نیە! فارابی دیسان پێی وابووە کە گەردوون نە درووستکراوەو نە درووستیش دەکرێت بەڵک و گەردوونیش هەر وەکو خوا ئەزەلییەو هەر هەبووە !

سێیەم: الکندي: ئەلکەندی (٨١١-٨٦٦ ز). ناوی تەواوی ئەلکەندی بریتیە لە یعقوب بن إسحاق بن الصباح بن عمران بن إسماعیل بن محمد بن الاشعث الکندي و ڕەچەڵەک و بنەچەکەی دەگەڕێتەوە سەر پادشاکانی کەندەو بە بنەچە سەر بە نەتەوەی عەرەبە و هەر لەبەر ئەوەش نازناوی فەیلەسوفی عەرەبیان لەناوە!

ئەلکەندی لە نەو وڵاتانی ڕۆژئاوایدا بە ئەلکەندوس Al Kindus ناسراوە. ڕەزامەندی باشی لە لای مەئمون وموعتەسەم و واسیق بەدەست هێناوەو جێگەو پێگەی لە لای ئەوان بەرز بووەتەوە، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە کەندی ڕێبازی موعتەزیلەی هەڵبژاردووە بۆیە بە دەستی متوەکیلەوە زۆر ئێش و ئازاری چێشتووەو متوەکیل فەرمانی دەرکردووە کە لیی بدرێت و دەست بەسەر تەواوی نووسراوو کتێبەکانی دا بگیرێت!

ئەلکەندی تۆمەتی زەندیق بوون و بیدعەچیەتی درایەپاڵ و ئەویش بەرەنگاری لەخۆی دەکردو دەیگوت دوژمنانی فەلسەفە خەڵکی گەمژەو مێشک پووچ و نەزان و بازرگانانی دینن!

چوارەم : الجاحظ: جاحیز(٧٦٧ – ٨٦٨ ز). ناوی تەواوی جاحیز بریتیە لە عمرو بن محبوب الکناني اللیثي کە بە جاحیز ناوی دەرکردووە. یەکێک بووە لە گەورە ڕابەرانی ئەدەب و وێژە. جاحیز زۆرترین تەمەنی خۆی لە شاری بەسرەی عێراق بەسەربردووەو بەرەو بەغداش چووە لە سەر بانگهێشتی ئەلمەئمون و لەوێ لە دیوانی پەیامەکانی دایمەزراندووەو کردوویەتی بە سەرۆکی ئەو شوێنە! بەڵام هەر دوای سێ ڕۆژ لەو پیشەو شوێنەی لابراو ئەویش بە خەلیفە مەئمون هەر بە دەسەزی مایەوە! جاحیز بەرهەمەکی زۆری لە کتێب و نووسراو هەبوون، لە سەرووی ٢٠٠ دوو سەد کتێبەوە هەر کتێبی هەبوون، جا هەروەک و ئیبنول عەمید دەربارەی جاحیز دەڵێت :" جاحیز لە پێشدا عەقڵ و زیری فێربووە ئینجا ئەدەب و وێژە"

لە کتێبە بەناوبانگ و دیارەکانی بریتین لە الحیوان، البیان و

التبیین، البخلاء و کتێبی الحیوان بریتییە لە حەوت بەش . جاحیز لە کتێبی الحیوان دا باسی سرووشت و هەڵس و کەوتی ئاژەڵ دەکات ، هەروەها هەر لەو کتێبەدا لایەنەکانی زانست و تاقیکردنەوەکان و تایبەتمەندییەکانی پیشانداوە، ئینجا ڕووی کردۆتە سرووشت و پەیڕەوی لە مەنهەجی گومان و دوودڵی درووست کردن کردووە، هەروەها لە لەکۆڵینەوەو بەدواداچوونەکانی دا پەیڕەوی لە F-Bacon ە کردووە، ئینجا دڵنیاییشی داوە لە درووستی و ڕاستی دەرەنجام و بەڵگەکان، وە لەو ڕووەوە پێش دیکارت R Descartes کەوتووە وگەیشتۆتە ئەو بڕوایەی کە قورئان ڕوویداوە و درووستکراوە ، لەبەر ئەوەی قورئانیش شتێکە لە شتەکانی دەوروبەرمان! لەو بارەوە خەلیفە مەئمونیش باوەڕی بەو بۆچوونەی جاحیز هەبووە. جاحیز لە یەکێک لە کتێبەکانیدا بە ناوی خلق القران دا ئەو بابەتە بە باشی ڕوون دەکاتەوەو قسەی لەسەر دەکات و ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە تەواوی ئەهلی سوننەو ئیسلام بە کۆمەڵ لە جاحیز وەخەبکەون و دەستیان کردە هاوارو نەڕە کە قورئان درووست نەکراوەو دەستکرد نیەو ئینجا هاتن لە تۆڵەی ئەوەدا جاحیزیان خستە لیستی بێدینەکان وزەندیقەکان و بیدعەچییەکان و کافراندیشیان!

پێنجەم : بشار بن برد: (٧١٠ – ٧٨٤ ز) . بەشار بن بەرد ناوی تەواوی بریتییە لە بشار بن برد بن یرجوخ العقیلي و ڕەچەڵەک و بنەچەکەی لە (توخارستان)ەوە هاتووە کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ڕوباری جەیحونەوە. بەشار بن بەرد لە نەو خێڵی بەنو عوقەیل دا گەورە بووەو جیاوازیش بووە لەگەڵ ئەو عەڕەبە بەدەویە چادر نشینانەی کە لە دەوروبەری بەسرەدا نیشتەجێ بوون و لە نێویاندا زمانەکی پاراوو قسەکردنی باش فێربووە. بەشار بە کوێری لە دایک بووەو هیچی نەبینیوە! هەر بۆیەش لە هۆنراوەکانیدا شتەکی بە شتەکی ترلێکچواندووە! بەشار بەجۆرێک هۆنراوەکانی دادەڕێژێت کە خەڵکی تر بە دووچاوەوە ناتوانن وا دایان بڕێژن. بەشار لەو ڕووەوە لە هەموویان شاعیرتر و پێشکەوتووترە! لە هەموو دەرگاکانی و بەشەکانی شیعری داوەو تەیدا سوارچاکەکی شارەزا بووە، بەشار بە شیعری گاڵتە ئامێزو تەنزو غەزەل و هەجو ناوی دەرکردووە، بەشار بن بەرد تۆمەتی زەندیق و بیدعەچی و بێدینی درایە پاڵ و هەر بۆیەش خەلیفە مەهدی فەرمانی کرد لێی بدەن و بەشاریش لە ژێر ئەشکەنجەو قامچی و لێداندا بەرگەی نەگرت و مرد و لاشەکەشیان لە شاری بەسرە بەخاک سپارد! بەشار بن بەرد کەسەکی زەندیق و پەیولیستی خاوەن ئەتەریتەی جەماوەری بووە.

بەشار بن بەرد لە یەکێک لە هۆنراوەکانیدا دەڵێت:

تێبینی: من هەر بە شێوەی هۆنراوەی کوردی هەوڵم داوە هۆنراوەکەی

بەشاربن بەرد بکەمە کوردی بە کێش و قافیەی کوردیەوە بێ ئەوەی بهێڵم ماناو ناوەڕۆکی هۆنراوەکەی بەشار تێک بچێت .(ح، ڕ)

لە باوکە ئادەم ، باشترە ئیبلیس …. با لاتان ڕوون بێت، گەلۆی هیچ و پیس
توخمی ئەو ئاگرە، هی ئادەم خۆڵە… ئاگرهـەر بەرزەو، خۆڵیش وەک دۆڵە!
زەوی تاریکەو، ئاگریش هەر ڕووناک .. ئاوریان پەرستووە، بە کۆمەڵ و تاک

دیسان بەشار بن بەرد بە تەنزو گاڵتەجاڕییەوە دەربارەی نوێژ دەڵێت:

من کاتێک دەچمە، نوێژلە گەڵ هەموان….پێکەنینم دێت ، کە دێنن شادمان
کاتێک هەموویان، دەچنە سەر ئەژنۆ ……من دادەنیشم، بێ ورتەو ڕۆڕۆ
هەر کاتێک سەریان، برد بەرەو سوجدە… من دادەنیشم ، بێ شەرم و پەردە!
بێ خەبەریشم ، لە سڵاوی ئیمام…. بە ژمارە چەند بووە، بە خوا بێ ئاگام

شەشەم : أبو علاء المعري: (٩٧٩ – ١٠٥٨ ز). أحمد بن عبداللە بن سلێمان المعري، لە موعەڕەت ئەلنوعمان لە وەڵاتی شام لە دایکبووە. میع□□□ی ه□ر ک□ گ□یشتە تەمەنی چوار ساڵی تووشی نەخۆشی ئاوەڵە بوو، بەو هۆیەشەوە هەردووک چاوی لەدەست دان و کوێربوو. بەڵام ئەو کوێریە نەیتوانی ئەو بوەستێنێت کە لە ڕێگەی کتێبەکانیەوە ئەو فرە چەشنیە پیشان بدا لە گەڵ ئەو تواناو زانینە زۆرەی ئەو هەیبوو دەربارەی زانست کە لەودەمەدا هاوشێوەی ئەو کەم بوون!
وا باوبوو کە میع□□□ی زانایەکی وەک دەریا وابوو، هەروەها دەگوترا کە لە شێعرەکانیدا کاریگەریی شێوازی موتەنەبی لەسەر بووە! ئەو ئاستە باڵاو بەهرەیەی لەو کت□ب□انیدا دەرکەوت کە لە دوایدا نووسینی پاش ئەوەی کە گەڕایەوە بۆ ئەلمیعڕە. لەوانە کتێبی اللزوميات و کتێبی رسالة الغفران. بەڵام کاتێک کە خەبەری مردنی دایکیان پێدا زۆر کاری تێکراو ئەمەش زیاتر پاڵی پێوەنا کە بڕیاری ئەوە بدات لە خەڵک دووربکەوێتەوەو بە دوور□ پەرێزی و دوور لە خەڵک بژی□ت. وەک دەگوترێت لەو کاتەوە کە دایکی مردووە ئیتر لە ئەشکەوتێکدا ژیاوە و خۆی لەسەر کەمخواردن ڕاهێناوەو ئیترنە گۆشتی ئاژەڵی خواردووەو نە هێلکەو شیریشی خواردووە! ئا لێرەوە نازناوی بارمتەی زیندانی بەدەست هێناوە! بە واتای کوێری و ماڵەوە دێت!

لە کتێبە هەرە بەناوبانگەکانی ئەلمیعەری بـــریتیە لە کتێـــبی اللزومیات، ئەو لەو کتێبەیدا توانی خۆی لەکەت و بەندی باوەڕی دین ڕزگار بکاو لێی بێتە دەر و هەروەها خۆی گواستەوە بە ئاستێکی باڵاتر! کتێبێکی بەناوبانگی تریشی هەیە بە ناوی رسالة الغفران. ئەو کتێبەی بە شێوازێکی زۆر جوان نووسیوەو کردوویشیەتی بە دیاری بە پیاویک بە ناوی علی بن منصور الحلبي! لەو کتێبەدا ئەو شاعیرە زەندیقانەی خستوونەتە ڕوو کە ئەو لێیان خۆشبووە، ئاوی ئەو کتێبەش هەر لەو لێخۆشبوونەوە هاتووە! هەروەهـــا ئەوانەی کە بە بەهەشـــت بەرزکـــراونەتەوە، زۆرێکیـــش لە هاوچەرخەکـــانی بە زەنـــدیقیان حسـاب کردووە، هیچ باوەڕێکی ئیسلامیی نیە کە ئەو گاڵتەی پێنەکردبێت! بۆیە ئەمە هیچمـــان لەبەردەم دانیە بەجگە لەوەی کە بڵـــێین ئەو کەسێکی بە گومانی گەورە بووە ! ئەبو عەلاء ئەلمیعەری باوەڕی بە یەکتـــا پەرستی هەبـــووە بەڵـــام خـــودای ئەو هیـــچ نەبـــووە بەجگە لە چارەنووسێکی نادیار، هەروەها ئەو لائەنگری بیرۆکەی سرووش و هاتنە خوارەوەی وەحی خودایی نەبووە، بۆیە بەلای ئەوەوە دین درووستکراوی دەستی مڕۆڤ خۆیەتی! هەر بۆیەش ئەو هەمیشە هێرشی دەکردە سەر ئەو کەسانەی کە ئیرادەی خەڵکیان بە بەرژەوەندی خۆیان بەکار دەهێناو وایان لەخەڵک دەکرد کە باوەڕ بە خوڕافات بهێنن تاکو ئەوان بتوانن دەست بە دەسەڵات و پارەوە بگرن!

ئەوەتا المعري لە کتێبی اللزومیات دا دەڵێت:

غروور مەیلی بەلای گەندەڵیدایە هەمیشە ......یەکسانە بە چەواشەکاری هەرچی دینیشە

ئەگەر لە خەڵکەکـــانی ســـەر بە دینە و پرســـیوە ...بە لەکچـــوون ئەوەی کەڵەکیان خستووە گەڕیوە

لە ڕێی لۆجیک و عەقڵەوە ناکەن ئیدانە ....لەبەر شکاندنی عەقڵە بە درۆ و دەلەسە نیازیانە

حەوتەم: الحلاج: (٨٥٨ – ٩٢٢ ز). لە نێو کوردا بە هەللاج ناسراوە . هەللاج نـــاوی تەواوی بـــریتیە لە : الحسـین بـن منصـور بـن محمـی، نازناوەکەی بریتی بووە لە هەللاجی کوڕی موغیس، هەلاج فەیلەسوفێکی عیڕفانی بووە، هەندێک لە مێژوونووسان دەیخەنە ڕێزی ئەوکەسانەوە کە شتی پەنهان و نادیاریان زانیوەو هەست پێکردووە و خوا ناسیش بووە، هەندێکی تر لە مێژوونووسان هەللاجیان خستەتە ڕیزی زەندیق و بەدینەکانەوە. باپیری هەللاج کەسێکی مەجوسی ئاگر پەرست بووەو دوایی بووەتە موسڵمان، لە سەرەتادا لە شاری البیضاء بووە لە وڵاتی فارس، بەڵام لە شاری واسیت لە عێراق گەورە بووەو دوایی ڕۆیشتووە بە شاری بەسرە.

هەللاج هەندێک شتی لە باس دەکەن و دەگێڕنەوە کە بە کاری موجیزە حیساب دەکرێن. ئەوەتە الذهبي لە کتێبەکەیدا بە ناوی "العبر في خبر من غبر" دا دەربارەی هەللاج دەڵێت:" هەلاج یاوەرو هاوەڵی تەستەری و جونەید وئەبو حوسەینی نەوری بووە و ئەوانیش ڕابەران و پێشەوایانی عیرفانی و سۆفیگەریی بوون ، ئەوان هەندە لەگەڵ خوادا تێکەڵ بوون کە خۆیان و خودایان تێکەڵ بەیەک کردووەو وەک یەک شت بینیویانە" ئینجا هەلاج بەرەو هیندوستان ڕۆیشت و لەوێش سیحرو جادووی خوێندو بەو هۆیەشەوە تووشی حاڵەتێک بوو کە شەیتان بەسەریدا زاڵبوو، ئیتر ئیمان و باوەڕی ئایینی لە لا نەما.
بیروباوەڕی ئایینیی هەلاج گەیشتە ئەو ئاستەی کە ئیتر هەلاج باوەڕی بە یەکبوونی بوون هەبوو(وحدة الوجود). ئەو پێی وابوو مرۆڤ لە خودی خوادا تێکەڵ بووە! هەلاج شاعیرێکی بەتواناو شکۆمەند بووەو لە شیعرەکانیدا باوەڕی سۆفیگەریی و عیرفانی خۆی ڕوونکردۆتەوەو پەیوەندی خۆشی لەگەڵ خوادا نیشانداوە.
بۆ نموونە ئەوەتە لە شیعرێکیدا پەیوەندی خۆی لەگەڵ خوادا نیشان دەدا:
هەلاج دەڵێت:

منم کە خۆشم دەوێت و ئەوەی کە خۆشیشم دەوێ منم
هەردووکمان دوو گیانین و شوێنیشمان یەکەو منم !

لە شوێنێکی تردا هەللاج دەڵێت:

هەر کە منت بینی، وا دابنێ ئەو دەبینی
کاتێکیش ئەو دەبینی، تۆ پێکەوەن دەبینی

دەگوترێت بۆیە هەللاج بەو ناوەوە بانگکراوە چونکا توانای ئەوەی هەبووە کە زانیویتی چی هەیەو چی دەگوزەرێت لە ناو دڵاندا! دەڵێن هەلاج توانیویەتی ناوەڕۆک و هەناوی قسە دەربهێنێ و لێی تێبگات و شی بکاتەوە، وەک چۆن هەلاج کە لۆکە شی دەکاو ناوەڕۆک و باشیەکەی دەردەهێنێت! کاتێک زانیاری دەربارەی هەلاج بە خەلیفە ئەلموقتەدیر گەیشت و پێیان گوت کە هەلاج چ کارەیەو چۆن بیر دەکاتەوە، ئەویش فەرمانی کرد بە ئەبا ئەلحەسەن علی بن احمد ئەلڕاسیبی کە بەرپرسی کۆکردنەوەی باج و خەراجی ناوچەی ئەهواز بووو تاکو هەلاجی بە پەلبەستوو بکات و بیهێنێت بۆ بەغدا! ئەویش فەرمانی خەلیفەی تەواو بەجێ گەیاندو هەلاجی لەگەڵ کوڕێکیدا گرت و هەردووکیانی بە پەلبەستوویی لە ساڵی ٣١٠ی کۆچیدا گەیاندە بەغدا. لەوێ لە بەغدا خەلیفە فەرمانی کرد کە هەلاج بە قەدی دارێکەوە هەڵواسن وەک ئەوەی لە خاچ بدرێت و ئینجا دوایی خستیە زیندانەوە بۆ ماوەی هەشت ساڵ و

دوایش ئەنجومەنێکی دادوەری و فەقێکانی بۆ ئامادەکردو لەو
دادگایەدا ئینجا خەڵکیان لەسەر کردە شاهیدو بەو هۆیەشەوە بە
تۆمەتی زەندیق بوون و بیدعەچیەتی و گومڕایی و لە دین دەرچوون
ئەنجومەنی دادوریەکەو فەقێکان بڕیاریان دا کە بیکوژن و خوێنی
حەڵاڵ کرا. ئینجا بۆ جێبەجێکردنی فەرمانی کوشتنەکەی دایانە دەست
نازوک، بەرپرسی پۆلیسی ئەوکات، ئینجا لەوێ لە لایەن ئەشکەنجە
دەەرانەوە هەزار قەمچی لێدراو ئینجا هەرچوار پەلیان برین و
سەریشیان لیکردەوەو دوایش هێشتا ئەوەندە لەشەی کە پەلوپۆی
پێوەنەمابوو هەر دەجولاو گیانی تێدا دەهات و دەچوو کە فڕێیان دایە
ناو ئاگرەوەو سوتاندیان!

هەشتەم: إبن الراوندي (٨٢٥ – ٩١١ ز). ئیبن ڕاوندی ناوی تەواوی
بریتیە لە احمد بن يحيى بن إسحاق ابو الحسن الراوندي .. ناوی
ڕاوندی لە ناوی یەکێک لە دێهاتەکانی ئیسفەهانەوە هاتووە. ئیبن
ڕاوندی فەیلەسوفێکی خاوەن نفوس و جێ ئیعتیبارو بەڵام بە بێدین
ناسرابوو، لە گەڵ کۆمەڵێک لە زانایانی کەلام وئیلاهیات دانیشتن و
دیبەیت و مونازەرەی کردووە، ڕاوەندی کەسیکی تایبەت و بێوێنەو بە
توانابوو، ڕێبازی تایبەت بەخۆی هەبوو لە ڕووی باوەڕی ئایینیەوە،
وەک و ئەوەی کە لە کتێبەکانیانەوە هاتووەو لێی باس دەکەن یەکێک
لە بۆچوونەکانی بریتی بووە لە توانەوەو سەرھەڵدانەوەی ڕوحی خودا
لە ئیمامەکاندا (ڕابەران و پێشەوایانی ئایینی). ڕاوندی لە سەدەی
سێهەمی کۆچیدا یەکیک بووە لە کەسە ناودارو بەهێزەکانی گروپ و
ڕێبازی موعتەزیلە، لەو بارەوە ڕاوندی دەستی کردووە بە نووسینی
کتێب لە دوای کتێب بۆ ڕێبازی موعتەزیلە تاکو بتوانن بەرەنگاری لە
خۆیان و لە ڕێبازەکەشیان بکەن، بەڵام لە دواییدا لێیان جیابۆوەو
دەستی کرد بە ڕەخنە لیگرتن لە موعتەزیلەو بەرنامەو ڕێبازەکەیان
ودەستی کرد بە وەڵامدانەوەیان، وە لەو بارەوە بە ناوبانگترین
کتێب کە لە وەڵامی موعتەزیلەکاندا نووسیویتی بریتیبووە لە کتێبی
فضيحة المعتزيلة. لەو بارەوە ئیبن عیماد ئەلحەنبەلی خاوەنی کتێبی
شذرات الذهب دەڵێت:" باوکی ڕاوندی کەسیکی بە ڕەگەز جولەکە بووە
هەر بۆیەش شت لەسەر ئیسلام هەڵدەداتەوە، هەر دەربارەی ڕاوندی
ئەوەتە ئیبن کسیر دەبێژێت:" ڕاوندی یەکێکە لە زەندیق و بێدینە
هەرێ بەناوبانگ و گەورەکان" .

هەر بۆیەش لە لایەن سوڵتانەوە داواکراوەو ئەویش لە ترسان بەرەو
ئێران ڕایکردووەو بۆی دەرچووە. لە ئێران لە شاری ئەهواز پەنای بۆ
ئیبن لاوی بردووە کە کەسێکی جولەکە بووە! لەو ماوەیەی کە لە لای
ئیبن لاوی بوو کتێبێکی بۆ نووسی بە ناوی الدامغ للقران، کە بە
مانای نەفرەتکردنی قورئان دێت.لەوەوە ناوی لێنا کە بەهۆی ئەو

کتێبەوە بووە کە قورئانە ئەو حاڵەی بەو مەڕەدێبراوە! لەو بارەوە دەربارەی ئیبن ڕاوەندی ئیبن حەجەری عەسقەلانی دەڵێت:" ئیبن ڕاوەندی زەندیق و بێباوەڕو کافرێکی گەورەو بەناوبانگە، یەکەم جار یەکێک بووە لە کەسە بەناوبانگەکانی ڕێبازی موعتەزیلەو دوایش ڕووی کردە بێدینی و بووە بە زەندیق"
دەگوترێت کە ئیبن ڕاوەندی کەسێکی هەتا بڵێی زیرەک و بیرتیژ بووەو خاوەنی بۆچوونی بەهێزو ژیرانە بووە، هەر بۆیەش ئەبوعەلاء ئەلمیعری لە کتێبی رسالة الغفران دا دەربارەی ڕاوەندی دەڵێت:" من بیستوومە کەسێک دەیگووت ڕاوەندی خەڵکی بەدەورەوەیە کە چاکەکانی کورت دەکەنەوە" یەکێک لە کتێبە هەرە مەترسیدارەکانی بۆ ئیسلامیەکان بریتی بووە لە کتێبی الزمرد. ڕاوەندی لەو کتێبەیدا بوێری ئەوەی هەبووە کە ڕێک و ڕاستەوخۆ لە پایەکانی ئیسلام بدات و لە یەکە لە هەرە پایە گەورەو بنچینەکانی ئیسلامی دا کە پێغەمبەرایەتیە!
ڕاوەندی باوەڕی بە پێغەمبەرایەتی و وەحی نەبووە و هەرچی دەربارەی موعجیزاتی پێغەمبەر باس دەکرێت ئەو پێی درۆ بووە! ئینکاری موعجیزەی قورئانیشی کردووە. ڕاوەندی بە باشی ڕوونی کردەتەوە کە قورئان و شەریعەتی ئیسلام لەگەڵ عەقڵ و مەنتیق نایەنەوەو دژایەتیان لەگەڵ لۆجیک هەیە! ڕاوەندی لە چەند کتێبێکیدا بە ناوی فضیحة المعتزیلة ، التاج، الزمرد و هەروەها لە نعت الحکمة و قضیب الذهب و الدامغ دا بە باشی هێرش دەکاتە سەر شەریعەت و بە ناڕاستی دادەنێت. بە داخەوە نەیان هێشتووە هیچ کام لەو کتێبانە بمێنن و بگەنە دەست خوێندەوارانی ئێستا. ئیسلام هەموو ئەوانەشی سوتاندووە!
ئەوەی کە ئێمە دەربارەی ڕاوەندی دەیزانین هەر ئەوەیە کە وەختی خۆی شێخە گەورە ئیسلامیەکان لەسەریان نووسیوەو وەڵامیان داوەتەوە بەڵام نەیان هێشتووە نووسینەکانی ئەو بەدەستمان بگەن!! ڕاوەندی لە ژێر سایەو بەزەیی مالیک بن تۆق دا مردووە لە نێوانی ڕەقەو بەغدا. دەشگوترێت کە لە لایەن یەکێک لە سوڵتانەکانی ئەودەمەوە لە خاچ دراوە! بەڵام ئیبن کەسیر لە کتێبەکەیدا بە ناوی البدایة و النهایة دا دەڵێت " ڕاوندی لە ئەهوازدا مردووە لە لای ئیبن لاوی کە وەختی خۆی کە لە ترسی خەلیفە ڕای کردووەو پەنای بە ئیبن لاوی بردووە لە شاری ئەهواز"
نۆیەم: آلرازي (٨٦٤ – ٩٢٥ز). ناوی تەواوی ڕازی بریتیە لە : محمد بن زکریا الرازي. ابوبکر الرازی. یەکێک بووە لە بەناوبانگترین و دیارترین و داهێنەرترین پزیشکەکانی ئەوسەردەمە و هەروەها یەکێک بووە لە فەیلووسۆفە بەناوبانگەکانی ئەو سەردەمە. خەڵکی ڕەی بووەو هەر بە ناوی ئەو ناوچەیەشەوە ئەو نازناوەی وەرگرتووە کە هەم تێدا لەدایک بووەو تێیدا گەورە بووەو هەر لەو ناوچەیەشدا خوێندوویەتی و

لە دوای تەمەنی ٣٠ سی ساڵیەوە بەرەو بەغدا ر□یشتووەو لە سەرەتای
تەمەنیدا شەیدای گۆرانی و مۆسیقا بووەو هەر منداڵ□یش بووە کە
هۆنراوەی داناوە، دوایی زۆری نەبردووە کە وازی لەو کارە هێناوەو
روی کردۆتە بواری پزیشکیی و فەلسەفە! ئینجا بووە بە بەڕێوەبەری
نەخۆشخانەی ڕەی و دوایش سەرۆکایەتی پزیشکەکانی نەخۆشخانەی عەزدی
لە بەغدا وەرگرت.
ڕازی یەکێک بووە لە زانا دیارو گەورەکانی خوێندنگای مۆدێرن لە
بواری پزیشکیدا. ئاوارەبووە بۆ بەغداو لەوێش دەستی بەخوێندن
کردووە لەسەر دەستی پزیشکێکی مەسیحی بەناوی حەنین بن ئیسحاق.
ڕازی لەگەڵ خوێندنی پزیشکیدا خ□ریکردووە بە خوێندنی
فەلەکناسی و بیرکاری و هەروەها ناوبانگێکی باشیشی هەبووە لە
بواری موسیقاداو یەکێکیش بووە لە تیۆریستەکانی بواری مۆسیقاداو
تەواوی ئەوانەی کە لەدوای ئەو بوون ستاییشی بیردۆزەکانی ئەویان
کردووە کە لە بواری مۆسیقادا هەیبوون! سەرباری ئەوە ڕازی خۆی زۆر
بۆ فەلسەفە تەرخان کردووەو ئەو پێی وابووە کە دەروون یان نەفس
دەبێ بای□تی یەکەمین بێت و کە پەیوەندی هەیە لە نێوانی دەروون و
جەستەدا. هەروەها ئەوەی کە لە نەفس و دەرووندا دێت و دەچێت و
بوونی هەیە لە نموونەی هەست و بیر لە لە ڕواڵەت و دیوی دەرەوەی
جەستەدا خۆی نیشان دەدات، هەر بۆیەش لە سەر پزیشک پێویستە کە لە
لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونەکانی دا خۆی قەتیس نەکات تەنها بە بای□ت
و لایەنی جەستەوەو نا بێت هەر جەستەی لە لا یەکەمین بێت، بەڵک و
دەبێ لە هەمان کاتدا پزیشکیکی دەروونی و ڕوحییش بێ .
لە گرنگترین نووسراوو کتێبەکانی ڕازی بریتین لە: الاسرار(
نهێنیەکان) کە G Garmana وەری گێڕاوەتە سەر لاتینی و بووە بە
سەرچاوەیەکی سەرەکی وگرنگی بواری کیمیا، هەروەها کتێبی المنصوري
کە بە ناوی ئەمیری ڕەی یەوە ناوی لە کتێبەکە ناوە کە ناوی
بریتیبووە لە محمد بن احمد بن اسحاق بن اسد الساماني بووە،
هەروەها کتێبی (الفصول في الطب)یشی نووسیوە، ئینجا بای□ت□کی
نووسیوە لە ژێر ناوی بەردو گورچیلەو میزڵدان، هەروەها کتێبی (
تقسيم العلل، و المدخل الى الطب، و منافع الغذية و دفع مضارها) و
لەگەڵ چەندین کتێب و نوسراوی تریش.
هەروەها ڕازی چەندین نامیلکەو بای□تیشی نووسیوە بۆ نموونە :
کتێبی الجدري و الحصبة، کە بە یەکێک لە کتێبە باشەکانی بواری
پزیشکی داد□ن□ت کە بۆچەندین زمانی زیندووی جیهانی وەرگێڕراوە و
ناو و ناوبانگێکی باشیشی بۆ ڕازی پەیدا کردووە، بەڵام یەکێک لە
کتێبە هەرێ بەناوبانگەکان ە دیارەکانی بریتیە لە کتێبی الحاوی فی
الطب، ئەو کتێبە هەموو ئەو بای□ت و بای□تانەی لەخۆ گرتووە کە

ئەوکات زانستی پزیشکی سریانی و عەڕەبی پێی گەیشتووە. جێگەی باسە کە فراج بن سالم الاسرائیلی لە ساڵی ١٢٧٩ی زائینی ئەو کتێبەی بە لاتینی وەرگێڕاوە.

لە لایەکی ترەوە ڕازی یەکێک بووە لە گەورە زەندیقەکانی ئیسلام، کە پێی وابووە اللە درووستکەری چاکەیەو باشە لە خواوەیەو شەیتانیش درووستکەری کاری خەراپەیە و خەراپە هەر لە شەیتانەوەیە! بیروباوەڕی مەسنەوی فارسی کۆن! هەروەها گوتراوە کە پێنج شت ئەزەلی و هەر دەمێنن لەوانە اللە، شەیتان، زەمان و کات، بۆشایی و نەبوون، و ڕووح و گیان. ڕازی پێکهاتەیەکی پێکهێناوە لە نێوانی ڕێبازەکانی سابیئەو دەهریەو فەلسەفەو بەراهیمەی هیندیەکان. هەروەها ڕازی کتێبی لەسەر باتڵ بوون و ناڕاستیی پێغەمبەرایەتی نووسیوە و هەروەها کتێبیشی لەسەر باتڵ بوون و ناڕاستی ڕۆژی قیامەت و ڕۆژی دوایی نووسیوە. ئەمەش وای کردووە کە زاناو پێشەواو ڕابەرانی ئایینی لە خۆی تووڕە بکات و بە کافرو زەندیق و بێدین ناوزەدی بکەن!

دەیەم: التوحیدی: (٩٢٣ – ١٠٢٣ز). ناوی تەواوی تەوحیدی بریتیە لە علی بن محمد بن العباس التوحیدی ابو حیان. دەگوترێ بەیە ئەو نازناوەی لینراوە چونکە باوکی جۆرە خورمایەکی فرۆستوە کە ناوی تەوحیدی بووە! یان ئەوەتە کاتێک تەوحیدی لە نێو گروپی موعتەزیلەدا بووە سەربە ئەهلی دادپەروەری و تەوحید بووە هەر بۆیەش ئەو نازناوەی بەسەردا بڕاوە. تەوحیدی فەیلەسوف و کەسێکی موعتەزیلەی عیڕفانی بووە. لە نیشابوور لە دایک بووە، بەڵام زووربەی ژیانی لە بەغدا بەسەر بردووە، لەوێ لە بەغدا لەسەر دەستی زاناو شێخە بەناوبانگەکانی ئەوێ زانستەکانی فیقهو نەحوی خوێندووەو هەروەها زانستی مەتیق و زمانیشی تەواو خوێندووە.

ئەبو حەیانی تەوحیدی چەندین کتێبی بەناوبانگی نووسیوە لەوانە کتێبی المقابسات کە بریتیە لە بیرەوری و هی ئەو کاتانەی نووسیوە کە لەگەڵ ئەدیب و بیرمەندو کەسانی بەناوبانگدا دانیشتووە! لە دوای ئەوە کتێبی الامتاع والموانسی نووسیوە کە بریتیە چەند بابەتێک کە ابا عبد الحسین بن احمد بن سعدان وەزیری سەمسامی دەوڵەتی بوەیهی لە ماوەی ٣٧ شەودا قسەی لەسەر کردوون و دوایش لە کتێبێکدا هەموو قسەوباسەکانی ئەو ماوەیەی کۆکردوونەتەوە! کتێبی تریشی نووسیوە بەناوی رسالة في علم الکتابة، هەروەها ئەم کتێبانەشی نووسیوە بۆ نموونە : کتێبی بصائر القدماء، سرائر الحکماء، کتێبی الاشارات الالاهیة لانفاس الروحیة، رسالة في الاخبار الصوفیة، کتاب ریاض العارفین، ورسالة في الامامة، هەروەها کتێبی الهوامل و الشوامل.

جێگەی داخەکە تەوحیدی لە کۆتایی تەمەنیدا کتێبەکانی سووتاندن، کە لێشیان پرسیوە بۆچی وای کردووە ئەو گوتوویەتی :" کوڕێکی خۆشەویست و هاوڕێیەکی خۆشەویست و هاوڕێیەکی نزیک و شوێنکەوتوویەکی ژیر و سەرکردەیەکی تەوبەکارم لەدەستداوە" بۆیە بەمن زۆر سەخت بوو کە لە دوای خۆم بەجێی بهێڵم بۆ کەسانێک تا دەستکاریی بکەن و گەمەی پێبکەن و کەسایەتی و شەرەف و ناموسم لەکەدار بکەن! وە من چۆن بە کەسانیکی بەجێی بهێڵم کە هاوسێیەتیم کردوون بۆ ماوەی ٢٠ بیست ساڵان و لە هەموو ئەو ماوەیەدا من مافی ئەوەم نەبووە کە خۆشەویستی و هاوسەرگیریی لەگەڵ یەکێک لەوانە بکەم و لە لایەن کەسیشیانەوە نەپارێزراوم، هەروەها چەندین جاران لە نێویاندا ناچارکراوم کە گیاوگەڵ بخۆم لە بیابانەکاندا سەرباری ئەوەی کە کەسیکی بەناوبانگیش بووم. وە بەخۆبەدوورگرتن لە فەزیحە لە لایەن کەسان و لە لایەن گشتیشەوە وە بە فرۆشتنی دین و پیاوەتیش! ئەو کەسیکی موعتەزیلە بوو لە سەر ڕێبازی جاحیز و لەگەڵ ئەوەی کە مەیلەکیشی بەلای سۆفیگەرییەتیدا هەبوو. ئیتر تەوحیدی بە زەندیق ناسراو لەوبارەشەوە دەربارەی تەوحیدی ئیبن و جەوزی دەڵێت:" زەندیقەکانی ئەو ئیسلام سێ کەسن کە بریتین لە ئیبن و ڕاوەندی و تەوحیدی و ئەلمیعەڕی."

یازدەیەم: ابن سینا:(٩٨٤ – ١٠٣٧ز). ئیبن سینا ناوی تەواوی بریتیە لە الحسین بن عبداللە بن الحسن بن علی بن سینا، لە دوای ڕازی ئیبن سینا بەناوبانگترینە لە مێژووی پزیشکیی عەرەبیدا. ڕازی لە پێش ئیبن سیناوە بووە لە بواری پزیشکییداو ئیبن سیناش لە پێش ڕازی یەوە بووە لە بواری فەلسەفەدا. لە ڕاستیدا ئیبن سینا سیفاتی پزیشکیی و فەیلەسوفیی و فیقهیی و شاعیریی تێدا هەبووە. ئیبن سینا لە وڵاتانی ڕۆژئاواییدا بە Avicenne ناسراوە، لە ئەفیشنە کە یەکێکە لە دێهاتەکانی بوخارایە لە دایک بووە، باوکیشی لە بەلخ بووەو دوایی ڕووی کردەتە بوخارا. لە بوخارادا کاری ئاوەو وەری پارەوپووڵی کردووە!

لە بوخارادا باوکی ئیبن سینا دەنێرێت بە خوێندن و قورئان تەواو دەکاو دوایش ئاشنایی پەیدا دەکات لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامی و ئایین و دوایش دەست دەکات بە خوێندنی زانستە سرووشتییەکان و پشتی سرووشت و بیرکاری و مەنتیق، ئینجا لەسەر دەستی پزیشکێکی مەسیحی بە ناوی عیسا بن یەحیا هونەرو وانەی پزیشکی خوێندووەو فێر بووە! شەیدای فەلسەفە بووەو خۆی بە فەلسەفەی میتافیزیکی پشتی سرووشتەوە خەریک کردووە و هەروەها کتێبەکەی ئەرستۆی خوێندووەو سوودیشی لە کتێبەکەی فارابی دەربارەی ئەودیوی سرووشت وەرگرتووەو کە تێیدا زانستەکەی ئەرستۆی ڕوونکردۆتەوە! لێرەدا ئەوەی کە بەڕووی ئیبن

سینادا داخرابوو کرایەوە، لەو بارەوە ئیبن سینا ڕێبازێکی فەلسەفیانەی لە یەکتاپەرستیدا دامەزراند کە ویستی ئیسلام و بەچوونەکانی ئەرستۆ لەیەک نزیک بکاتەوە.
لە کتێبە بەناو بانگەکانی ئیبن سینا بریتین لە کتێبی الشفاء کە مەبەستی چاککردنەوەی دەروون و گیان بووە لە نەخۆشیەکان و هەڵەکان. ئیبن سینا گرنگی بە چارەسەرکردنی دەروونی و ڕوحیی داوە هەروەک و چۆن کە گرنگی بە چارەسەری جەستەیی داوە. هەروەها کتێبی النجات کە ئەویش بریتیە لە کورتەی کتێبی الشفاء. وە بەناوبانگترین کتێبی لە بواری پزیشکیدا بریتیە لە کتێبی القانون کە پوختەی بیروڕای پزیشکیانەی ئیبن سینا یە لەوانەش بەرهەمەکانی یۆنانی و عەڕەب! ئەو کتێبە لە سەدەی دوازدەی زایینیدا بە زمانی لاتینی وەرگێڕڕاو لە سەدەی پازدەهەمیشدا شازدە جار چاپکرایەوە! هەروەها هەتا کۆتاییەکانی سەدەی حەڤدەیەم ئەو کتێبە وانەیەکی فێربوون بوە لە زانکۆکانی ئەوروپادا.
ئیبن سینا هەمان پڕەنسیب و بنەمای فاڕابی هەبووە ک لە پێش خۆیدا بووە و کە گوتوویەتی جیهان ئەزەلیەو هەر هەبووەو درووست نەکراوە، هەروەها گوتوویەتی و پێی وابووە کە اللە لە شتە گەردوونی و گشتیەکان ئاگادارەو گوێ بە شتە بچووک و تایبەتمەندیەکان نادات و لای گرنگ و یەکەمین نین. ئەو پێی وا نەبووە کە جەستە لە گەڵ ڕوح لە ڕۆژی قیامەتەدا زیندوو دەبێتەوە! هەر بۆیەش غەزالی لە کتێبەکەیدا بە ناوی المنقذ من الضلال دا ئیبن سینای کافراندووەو بە زەندیقی کردووە، ئیبن کەسیر لە کتێبەکەیدا بە ناوی البدایە و النهایە دا هەمان شی غەزالی پشتڕاست کردەتەوە! هەروەها ئیبن عماد لە کتێبی شذرات الذهب دا دەڵێت :" کتێبەکەی ئیبن سینا بە ناوی الشفاء فەلسەفەیەکی لە خۆگرتووە کە دژێکی ئایینی بە ڕەت ناکرێتەوە" هەروەها شێخی ئیسلام ئیبن و تەیمیە پشت ڕاستی ئەوەی کردەتەوە کە ئیبن سینا سەر بە ڕێبازی ئیسماعیلی باتینیی بووە کە ئەوانیش نە لە موسڵمانان و نە لە ئایینی جولەکان و نە مەسیحیشن، هەروەها دیسان دەربارەی ئیبن سینا لە شوێنێکی تردا ئیبن تەیمیە دەڵێت:"کەسانی خەیاڵ و وەهمن وەهەر ئەوانەشن کە دەڵێن پێغەمبەران دەربارەی خوا زانیاریان پێداوین هەروەها دەربارەی ڕۆژی قیامەتە وەهەروەها دەربارەی بەهەشت و دۆزەخ و مەلائیکەتیش ئەمەش لەگەڵ بابەتەکەدا ناگونجێت! بەڵک و بە شێوەیەک قسەیان لەگەڵ کراوە کە لە خەیاڵ و وەهم نزیکە لە بەچوون و دیدی خەیاڵەوەو لەوەشەوە سەرچاوە دەگرێت.
ئیبن سیناو پێڕەوەکەی پێیان وایە خودا جەستەیەکی گەورەیەو جەستەش دەگۆڕێتەوە بە سزاو بەختەوریەکی بەرجەستە. ئیبن سینا لەو بارەوە

و لەسەر ئەو بنچينەيە ياسايەكى بۆ داناون و ئەو ياسايەى كە ئاماژەى پێداوە لە كتێبێكيدا بەناوى الاضحوية. ئەوانە دەڵێن پێغەمبەران بەو دەربڕينانە مەبەستيان ڕواڵەت و ديوى دەرەوەيەو مەبەستيشيان ئەوە بووە كە جەماوەر لێيەوە ئەو ڕواڵەتانە تێبگات! جا ئەگەر ئەو ڕواڵەتانە لە خۆيدا درۆو دەلەسەو توڕەهات بن ئەوا بۆ بەرژەوەندى يەو بەس. ئينجا كێن ئەوانەى كە دەڵێن:" پێغەمبەر ڕاستى دەزانێت بەڵام پێچەوانەكەى نيشانداوە لە پيناوى بەرژەوەنديدا؟ تێشياندا هەيە كە دەڵێت:" پێغەمبەر ڕاستيى نەزانيوە وەك ئەوەى كە فەيلەسوفان زانيويانە! هەر بۆيەش ئەوانە فەيلەسوفێكى تەواو پێگەييشتويان بەلاوە باشترە لە پێغەمبەرێك..هەروەك فاڕابى و موبەشير فاتک و ئەوانەى ترتيش فەيلەسوفيان پێ باشترە لە پێغەمبەر!

شازدەيەم: عومر الخيام (١٠٤٨ – ١١٣١ ز). ناوى تەواوى بريتيە لە عمر بن ابراهيم غياث الدين ئەبو الفتح. عومەر الخيام خەڵكى نيشابورە. شاعير و فەيلەسدوف، ه□روەها زانايەكى بەناوبانگى بوارى فەلسەفەو بيركاريى و فەلەكناسى و زمان و فيقهو مێژووە. زووربەى هۆنراوەكانى خەيام بە چواردەورى مەيى و خۆشەويستيدا دەخولێنەوە.

ئەوەتە خەيام دەربارەى بەهەشت دەێت:

بيستوومە بەهەشتێ هەيە حۆرى تێدا
ڕووبارى شەڕابى پاكى دەڕوا پێدا!
من لێرە مەى و يارێ پەياكەم چ دەبێ؟
دەستكەوتەكە هەر يەكن بە هەردووك ڕێدا
چوارينەكانى خەيام ….وەرگێڕانى هەژار موكريانى

هەروەها ئەوەتە خەيام ڕوو دەكاتە خوداو قسەى لەگەڵ دەكات ودەڵێت:

دنيايە لە كەودە بێ گوناهێكى نيە
كەس بێ ه□□□ ن□زياوە لەسەر ئەو زەويە
من كردە خەراپ و تۆش خەراپەم تووشكەى
جياوازى لە نێوان من و تۆدا خوايە چيە؟
چوارينەكانى خەيام ……وەرگێڕانى هەژار موكريانى

خەيام ديسان پرسيار دەكاو دەڵێت:
كێ لە هاتندا پرسى پێ كرا
خۆ لە مردندا هەر بەزۆر برا
نامەرد هەى ساقى شەڕابێ تێكە

بە دنیای تاریک هەر مەبە چرا
چوارینەکانی خەیام ......وەرگێڕانی شێخ سەلام

حەقدەیەم: إبن عربي (١١٦٥ -١٢٤١ز). ناوی تەواوی ئیبن عەڕەبی بریتییە لە محمد بن على بن محمد الحاتمي الطائي، المرسي الاندلسي محي الدين ابوبكر ناسراو بە ئیبن عەڕەبی"بۆ بە ئامڕازی ناساندنە ئەویش بۆ جیاکردنەوەیەتی لە دادوەر ئەبوبەکربن عەڕەبی"یە . ئیبن عەڕەبی لە شاری المرسی لە ئەندەلوس لە دایک بووە لە تەمەنی لاوێتیدا ڕۆیشتووە بۆ شاری ئیشبیلیەو لەوێدا دەستی بە خوێندن کردووە، دوایی گواستوویەتیەوە بۆ قورتوبە. لە شاری قورتوبەدا دەستی کردووە بە خوێندنی زانستەکانی قورئان و زانستەکانی فیقهو حەدیس. ئینجا ئیتر ئیبن عەڕەبی بەرەو ڕێبازی بیروباوەڕی (زاهیری) کە ڕێبازی ئیبن حەزم بووە ڕووی وەرگێڕاوە وە.

لەوە لە قورتوبە ئیبن عەڕەبی پەیوەندی کردووە بە زاناکانی ئەودەڤەرەوە لە نموونەی ئەبی ئەلوەلید بن ڕوشد و ئەبی ئەلقاسم بن بشکوال وچەندین زانای تر. ئیتر لێرەوە بیروڕای خەڵک جیاوز بوو سەبارەت بەو بابەتە و خەڵک هەبووە ئیبن عەڕەبی یان بە وەلی و پیاوچاک و لەخوا ترس و کەسێکی نوورانی زانیوەو خەڵکیش هەبووە بە بێدین و کەسێکی ماریق و ناپاک و زەندیقیان زانیوەو حیسابی کافریان بۆ کردووە. دەگونجێت بۆچوون و بینینی ئەوانە لەوەوە سەرچاوەی گرتبێ کە ئیبن عەڕەبی ڕەنگە بە ڕواڵەت هەندێک زیادەڕەوی کردبێ کە لادانی گەیاندبێ لە شەریعەتی ئیسلامیدا. ئیبن عەڕەبی یەکێکە لەو کەسانەی کە پێی وابووە و گوتوویەتی :" خوداو سرووشت هەر یەک شتن و گەردوونی مادەو مرۆڤیش هیچ شتێک نین بێجگە لە دەرکەوتنی ڕووکارو جەوهەری خودی خوداوەند."

دەگوترێت ئیبن عەڕەبی لەسەرووی ٤٠٠ چوارسەد کتێبی نووسیوە لە بەناوبانگترینیان بریتین لە " الفتوحات المكية، فصوص الحكمة، مفتاح السعادة، محاضرة الابرار و مسامرة الاخيار". کتێبی (فصوص الحكمة)ی لە شاری دیمشق نووسیوە بە ١١ ساڵ پێش مردنی. مەبەستی ئیبن عەڕەبی بەو کارەی بریتی بووە لەوەی کە ژیان و مێژووی ئەو پێغەمبەرانەی کە ناویان لە قورئاندا هاتووە بخاتەڕوو لەبەر ڕۆشنایی عەقیدەو بیروباوەڕی یەکتاپەرستی، ئەو کارەی ئیبن عەڕەبی یەکسان بووە لە گەڵ کتێبی پیرۆزدا یەکیان گرتەوە. ئیبن عەڕەبی لەو کتێبانەیدا هەستاوە بە ڕوونکردنەوەی ڕێبازەکەی خۆی کە بریتیبووە لە ڕێبازی ٠وحدة الوجود) واتە یەکیەتی بوون. ئەم ڕێبازە بریتییە لە تێکەڵکردنی خوداییەتی و مرۆڤ و کردنیان بە یەک شت. هەروەک چۆن ئاو تێکەڵ بە مەی دەکرێت و بەجۆرێک کە ناتوانرێت لێک جیا بکرێنەوە. ئەو عەقیدەو باوەڕە هەر ئەو شتە بوو کە وەختی

خەی پێش ئیبن عەرەبی هەڵلاج لەسەری بووە و ڕایگەیاندبوو!
چــواردەیەم : إبـــن عفیفـــي (١٩٧٤- … ز) . بـــریتیە لە ئەحمەد عەفیفی، کەسەکی بەتوانا و ڕۆمان نووسەکی خاوەن بەهرەی باڵایە، کەســەکی زەنــدیق وکــافرو بێــدین و هەرتەقەیە. ئەو دەســتی بە ترووسکەیەک لە ڕووناکیەوە گرتووە لە جیهانەکی عەرەبی وادا کە تاریکی باڵی بەسەردا کێشاوە!

https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=348245

پەیوەندی نێوان ماهاتما گاندی و تۆڵستۆی.. ئەردەڵان عەبدوڵڵا

کاتێک سەیری مێژووی مرۆڤە مەزنەکانی جیهان دەکەین، هەمیشە خەمان لەبەردەم دوو کەسایەتی مەزندا دەبینینەوە، کە ڕەنگیان لە بواری فیکــری هومانیســتی و ناتوندوتیژیــدا هەبــووە، ئەوانیــش نووســەری ناوداری ڕوسیا و جیهان « لیۆ تۆڵستۆی» کە ساڵی 1828 لەدایک بووە و ساڵی 1910 کۆچی دوایی‌کردووە. ئەو تەنها ئەدیب و ڕۆماننووسەکی ناودار نەبووە، بەڵکو بیرمەند و فەیلەسوفەکی مەزن بووە، تەنها لە بواری ئەدەبدا نا، بەڵکو لە بواری فیکر و فەلسەفەشدا ڕۆڵی هەبــووە، وەکــو یەکێــک لە باوکەکــانی فیکــری هومانیســتی و فکــری ناتوندتیژی دادەنرێت.
لە بەرامبەریشدا «ماهاتما گاندی» کە ساڵی 1868 لەدایک بووە و لە ساڵی 1948 دا لە لایەن هیندوویەکی توندڕەوەوە بە ناوی «گودز» تیرۆر کرا، کە نەک تەنها سەرکردەیەکی سیاسی مەزن بوو، بگرە ئەویش بە یەکێــک لە بــاوکە مەزنەکــانی فیکــری ناتونــدوتیژی دادەنرێــت. هەر یەکەشیــان لە کــات و شــوێنەکی تەواو جیــاواز بــوون. هیــچ کــاتێک نەمدەزانی ئەم دوو کەسایەتییە پەیوەندییان تایبەتییان هەبووە. لە ماوەی پێشوودا وتارەکی نووسەر و ڕەخنەگری عیراقی د. زیاء نافیعم خوێندەوە باسی پەیوەندی و نامەگۆڕینەوەی نێوان تۆڵستۆی و گاندی دەکات. لە نێوان هەردووکیاندا چەندین نامە هەبووە. تێیدا باسی بــابەتی فیکریــی و سیاســییان کــردووە. وەکــو لە نامەکانیشــدا دەردەکەوێت، گاندی زۆر سەرسامی فیکری تۆڵستۆی بووە.

لەوانەبێت بپرسین ئاخۆ چ شتێک ئەم دوو کەسایەتیی□ پ□کەوە بەستۆتەوە، تۆڵستۆیەکی روسی، کە خەریکی نووسین و ئەدەب بووە، لەرووی فیکریشەوە، باوەڕی تەواوەتی بە مەسیحیەت و پەیامی پیرۆزی مەسیح بووە، لەکاتێکدا گاندی بە هەزاران کیلۆمەتر لێوەی دوور بووە، لە رووی ئاینیشەوە دوو ئایینی جیاواز بوون، گاندییەکی هیندۆسی و تۆڵستۆیەکی مەسیحی، بەڵام خۆشەویستیی و ئاشتیخوازیی و دژایەتییکردنی توندوتیژی، دەبنە پردێکی پتەو بۆ بەستنەوەی ئەم دوو کەسایەتییە مەزنە.

نامەگۆڕینەوە

یەکەمین نامەی نێوان ئەم دوو کەسایەتییە دەگەڕێتەوە بۆ ئۆکتۆبەری ساڵی 1909، ئەوەی جێگەی سەرنجە لە کۆتایی نامەکەیدا گاندی بۆی نووسیوە: (خزمەتکاری گوێڕایەڵتان)ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات، گاندی چەندە لەژێر کاریگەریی و سەرسامی فیکری ناتوندتیژی و هومانیستی تۆڵستۆیدا بووە. پاشان تۆڵستۆی لە هەمان مانگدا وەڵامی نامەکەی دەداتەوە. نامەی دووەمیش لە 4 ئەپریلی 1910 بووە، لە 25 ئایاریشدا وەڵامی دەداتەوە. دوایین نامەش لە نێوانیاندا، لە 15 ئاب گاندی نامەی بۆ دەنووسێت و لە 7 ئەیلولیش تۆڵستۆی وەڵامی دەداتەوە.

کتێبی شانشینی خودا لە ناختاندایە

گاندی زۆر سەرسام بووە بە کتێبی «شانشینی خودا لە ناختاندایە» ئەم کتێبە زیاتر دەچێتە قاڵبی فیکریی و فەلسەفییەوە، تێیدا تۆڵستۆی باس لە گرنگی چەمکی ناتوندوتیژیی دەکات و داواش دەکات لە رێگەی دانوستان و دیالۆگەوە کێشەکان چارەسەر بکرێن و زۆر دژی شەڕەنگێزیی و بیری توندوتیژیش دەوەستێتەوە. ئەم کتێبەش پاش ئەزموونێکی 30 ساڵە لەگەڵ فیکری مەسیحی لەدایکبووە، کتێبەکە بۆ یەکەمجار ساڵی 1894 ل□ ئ□□□مانیا چاپ و بڵاوکرایەوە، چونکە لە روسیا حکومەت ئەم کتێبەی قەدەغە کردبوو، نەیهێشت لە روسیا بڵاوبێتەوە، هەرچەندە لەم کتێبەدا تۆڵستۆی باسی فیکری ئاشتیی و ناتوندوتیژی دەکات و داوای دیالۆگ و دانوستان دەکات بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، بەڵام حکومەتی ئەوسای روسیا دژی بڵاوکردنەوەی ئەم کتێبە دەوەستێتەوە.

ئەم کتێبە زۆر بە قووڵی ناخی گاندی گەنجی هەژاندووە، بەتایبەتی ئەو کاتەی لە باشووری ئەفریقا دەبێت. گاندی سوودێکی زۆری لە تێڕوانینە فیکریی و فەلسەفییەکانی تۆڵستۆی وەرگرتووە، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە فیکری ئاشتیخوازیی و ناتوندوتیژیی و

دژایەتییکردنی شەڕەنگێزییەوە هەیە.
خۆشەویستی، تاکە شەریعەتی ژیانە

لە 7 ئەیلولی 1910 دا تۆڵستۆی لە نامەیەکدا کە بۆ گاندی نووسیوە دەڵێت:

(خۆشەویستی، تاکە شەریعەتی ژیانە و مەزنترینیشیانە، ئەم شەریعەتەش هەموو حەکیمەکانی جیهان لەسەری رێکەوتوون باوەڕیشیان پێیەتی، پێموایە جوانترین فۆڕمی ئەم شەریعەتەش لەلایەن مەسیحەوە هاتووە، هەموو مرۆڤێکی عاقڵیش ئەوە دەزانێت کە مومارەسەکردنی توندوتیژیی لەگەڵ خۆشەویستیدا نایەتەوە، خۆشەویستیش بنەمایەکی بنەڕەتی ژیانە.)

ئەوەی مایەی سەرنجە گاندی هێندە بە تۆڵستۆی سەرسام بووە، کاتێک لە باشووری ئەفریقا بووە، لە ساڵی 1910 بۆ 1913 ئەشرامێکی بەناوی تۆڵستۆییەوە ناوە. ئەشرام،، گوندێکی سەربەخۆییە کە تێیدا خەڵکی ئازادن و هەموویان پێکەوە بەشێوەیەکی ئازادانە دەژین و کار دەکەن و پێدویستییەکانیان بەرهەم دەهێنن بەخۆیان، ئەشرام سیستمێکی کۆمەڵایەتییە کە لە کۆنەوە لە هیندستان هەبووە و بەشێکی گرنگیشە لە ئایینی هیندۆسی و نەریتی عیرفانی گەردوونیی هیندستان.
گاندی لە رێگەی فیکری ناتوندوتیژییەوە توانی گەورەترین شۆڕش لە دژی بەهێزترین زلهێزی جیهانی بەرپابکات بکات لە سەدەی بیستەمدا، ئەویش بەریتانیا بوو. کاتێک گاندی شۆڕشی دەستپێکرد، چ خۆی چ هاوڕێکانی، خاوەنی هیچ هێزێکی سەربازیی و دارایی نەبوون، بەڵام توانییان لە رێگەی فیکری ناتوندوتیژییەوە، مەزنترین سوپا دروست بکەن و لە رێگەی ئەم چەکە مەزنەشەوە بتوانن بەسەر سوپای پڕ چەک و تەکمەی بەریتانیادا سەربکەون و وڵاتی مەزنی هیندستانیش رزگار بکەن.
بەدەنیاییەوە چ تۆڵستۆی چ گاندی دوو کەسایەتی مەزنن لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، تۆڵستۆی تەنها ئەدیب و نووسەرێکی ئاسایی نەبوە، بگرە داهێنەرێکی مەزن بووە لە بواری رۆمان نووسیندا، بەتایبەتی هەردوو رۆمانە ناودارەکە (جەنگ و ئاشتی)، (ئانا کارنینا) لەهەمانکاتیشدا ئەو باوکێکی مەزنی فیکری هومانیستی روسیا و جیهانیشە، ئەو لەکاتێکدا لە روسیادا داوای مرۆڤدۆستیی و دژایەتی فیکری توندوتیژیی و شەڕەنگێزی کردووە، کە فیکری شەڕەنگێزی و توندوتیژی هەموو روسیا و جیهانی گرتبەوە.

گاندیش بەهەمانشێوە لەکاتێکدا داوای ئاشتیی و فیکری ناتوندوتیژی

دەکرد، کە فیکری توندوتیژیی و ت□□س□ندنەوە و جەنگ باڵی بەسەر هیندستان و جیهاندا کێشابوو، لەکۆتایشدا هەرخۆشی بوو بە شەهیدی ئەو رێگە پیرۆزە، بەڵام لەپاش خۆی بووە بە رابەر و مامۆستایەکی مەزنی فیکری ناتوندوتیژی، کە زۆر گەلانی تر توانییان لەرێگەی فیکری ئەوەوە رزگاریان بێت لەپێش هەموویانەوە رەشپێستەکانی ئەمریکا و باشووری ئەفریقا.

سەرچاوە:
www.almothaqaf.com
أ.د. ضياء نافع.غاندي و تولستوي.

رۆشنـــــــبیر لە تۆڕی شۆڕش و پرسـیاری رۆشنبیریـدا.. سـەلاح جەلال

پەیوەندی (شۆڕش و رۆشنبیر) نهێنیەکی دوانی بەر جەستە دەکات وەك هەنگ و کورە، ئایا رۆشنبیر چی شوناس و رۆڵ و کاریگەری و بەرهەمهێنانی لەسەر شۆڕش هەیە؟ چۆن سیاسی و رۆشنبیری جیا بکەینەوە؟ کامەیە ستراتیژ و پەیام و ئەرکەکانیان؟ پەیوەندی و پانتاییەکانی کارکردن؟
پەیوەندی رۆشنبیر و سیاسی لە هەمو کاتێکدا ئایدۆلۆژیە، دورخستنەوەی روشنبیرە لەبیری پارێزگاری لە بون و ژینگە و رای گشتی و هێزی رەمزی و شێوەکانی شوناس و مێژو دەسەلات و سەربەستی و ماف و پەیوەندی و ئەوانی تر. لای (ئیدوارد سەعید) گڕی هیچ شۆڕشێکی سەرەکی لە مێژوی نوێدا بەبێ رۆشنبیر داناگیرسێت، بگرە بەدایك و باوکی شۆڕشەکانی دەزانێت، زۆر لە تێوریستەکان رۆشنبیر بە چینێکی نوێ دەزانن توانای گۆڕانی ریشەیی هەیە لە فەزای داهێنان و گۆڕاندا، بەرهەمهێنان لەپانتایی بەتاڵەدا دەکەن و پەنجەرەی نوێ دەکەنەوە. ئەمەیش لای (غرامشی) ریشەی گرت، شۆڕشیش مانای گۆڕان، لابردنی سیستەمی باوو هێنانە کایەی سیستەمی نوێ، مانای کردنەوەی دەرگا و پەنجەرەی نوێ، گۆڕینی زمان لە جوینەوەوە بۆداهێنان، کار

کردن بە خستنە سەر و داهێنانی نوێ.
شۆڕش لە هۆشیاریەوە دروست دەبێت، لە رێی میدیا و بواری رۆشنبیری گشتی (پزیشك، مامۆستا، پیاوانی ئاینی، پیشەییەکان، رۆژنامەنوس، نوسەران، رێکخراوە جەماوەریەکان توێژەکان، تاد... هەر دەستەیەکی رۆشنبیری کاری خۆی دەکات.
شۆڕش رەگ و ریشاڵی بە مەعریفە ئاو دەدرێت، ئەویش بەرهەمهێنانی دەستەی رۆشنبیرانە، لەو ئەرکەی خۆیەوە بە هۆشیاری نەتەوایەتی، ئایا چۆن گۆڕانکاری دەکات؟ کامەیە ئاراستە و خاڵی وەرچەرخان؟ مانا و واتا و دەستەواژەکانی چین؟ ئەو پەنجەرە و دەرگایانەی دەیانکاتەوە چی رۆشناییەك دەبەخشن؟ رۆشنبیر لەزەریای پرسیار و گوماندایەو ئەمەش کارکردنە لە ناو فیکردا، روبەڕو بونەوەی دژە لەکچونەکان، هەمو ئەوانەی ناچنە ناو تۆڕی بیرکردنەوەی بیرکەرەوەوە، کارکردنە بە بەرهەمهێنانی مەعریفە.
ئەمانەش جێگەی تێڕامان و دو دڵین، لە ناو گەردەلولی گۆڕانکاریەکاندا گێژمان دەکات، لە درخستنی پرسیار و رەنگدانەوەی، ئەوانی تر دەخاتە بەر پرۆسەی ئەگەرەکان و سەرسوڕمان و گومان و دو دڵی و رارایی فەزای روانین دەگرێتەوە، کەسی پرسیارکەر مەترسی لە بەرجەستەکردنی پرسیارەکانیدا هەیە، چارەسەری بارو دۆخ چۆن دەکرێت، ئەوە کاری کێیە؟ کام چین و توێژە ئەو شۆڕشە دەکەن؟ کامەیە جیاوازی چینایەتی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئاڵو گۆڕو خستنە سەر؟ دەربارەی شۆڕش و پۆلینکاری لە نێوان شۆڕشی نەتەوەیی و چینایەتیدا؟ کام ململانێ و دژە فیکر و روانینێك جیاوازی دەردەخات و لەچی چاوگەیەکی ئەم سەردەمەوە هەڵدەقوڵێن؟ ئایا ئاستی دەرخستنی جیاکاری فیکر و مەعریفەیە. باری سیاسی شۆڕش و مانگرتن و دژە وەستانە، هەوڵدانی هۆشی ئەوانی ترە بە شۆرش و نزیك بونەوە لە جوڵاندنی جەماوەری دەستە و گروپە جۆراو جۆرەکانە؟
ئایا چۆن بیر بکەینەوە؟ کام شۆڕشە بکەین؟ چی تیورێکی جێگرەوەمان هەیە؟ ئەوانە دەتوانن هۆشیاری شۆڕش بنوسنەوە و لە بەردەم ناونیشانەکانی شۆڕشدا بوەستن بە روانین و جیهانبینی و پێدراوو ئەو ئەرکانەی هەڵیان گرتووە؟ یان گێڕەرەوەی روداوی شۆڕشن و پرسیارەکانی مەعریفە بە ناو پانتایەکانی ئەو هێڵانەدا دەگێڕێتەوە، ئەمەیان کەڕو لاڵ کردووە.
شۆڕش مانای چیە؟ جگە لە گۆڕانکاری جێگرتنەوەی مەعریفە باوەکان و تیۆری مەعریفی لە بواری فیکر و ئازادی و سەربەستی و کۆمەڵایەتی و شارستانی لەناو کۆمەڵگادا.
دیکارت گوتی: من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم، دایەلۆگێکی کردەوە بە فیکر، بە ڕوانینە جیاوازەکان بو بەتۆڕێکی بێ کۆتایی لە مێژووی

فەلسەفەدا. شۆڕش بو لە فیکرو روانیندا، تێکشکاندنی سیستەم باوەکانی خوێن رشتنە لە شۆڕشداو کەسی بەرهەمهێن بەبێ بەشداری شۆڕش بە بیری پێ شۆڕش دەکات.

لەگەوگاڵی مەعریفەدا چۆن زمان بکەینەوە؟ راپەڕین لە پاشخانێکی فیکری بە هێزەوەیە زەمینەیەکی فیکری هەیەو کپ ناکرێتەوە.

شۆڕش مانای پڕ بونەوەی بەتاڵاییەکان و گۆڕینی باو و لە کەڵك کەوتووەو وزە لە دینامیکیەتی هێزێکی مەعریفییەوە وەردەگرێت، خوێندنەوەی بە بەهاکان کردووە؟ بە دارشتنی سیستەم و جیهانبینیەکی نوێ. گۆڕینی ئەم سیستەمانەش بەبیرمەند دەکرێت، کێشەی لەگەڵ فیکری خۆیدا هەیەو بە فیکرەکەی ئەمە و ئەوان دەگۆڕێت و نوسینەکانی زەرینە ملکەچ دەکات.

هۆشیاری گۆڕانکاری زۆر گرنگە لایەنی چاك و خراپی هەیە، ئەگەر لەفیکری بەرهەمهێنەوە سەرچاوە نەگرێت دەبێتە کارەسات.

ئەمە لە ڕوی زانست و فەلسەفەوە پێویستیمان بەو پرسیارانە هەیە کەڕو لاڵمان دەکەن، چی هەیە لە زانستەکان و فەلسەفە و چۆن بیر بکەینەوەو دەست پێبکەین؟ یان دەبێت خوێندنەوەیەك بکەین و پانتایە مەعریفیەکانمان پێ بکەینەوە؟

ڕۆشنبیری کوردی لەم ئاستەدا ئیفلیجەو ناتوانن لەو وتراوانە کار لەهەڵەی مەعریفەدا بکەن، چۆن (عەلی حەرب) لەسەر کەلتوری عەرەب دەیکات. پرسیاری جەوهەریش ئەوەیە ئایا کۆمەڵگەیەك بەبێ زانست و فەلسەفەو پۆلین کردنی ئەو پانتاییانە بە ناو کەلتوری خۆی لەچ خاڵێکەوە دەست پێدەکات؟ کامەیە هەڵەی جیاوازی و لە کوێوە خستنە سەر و پەدراوەکان دەردەکەون ؟ مانای جیاوازی چیە؟ ئەوەی بیریارانی جیهان کردیان، ایبەت (ریجس دوبریە و غرامشی).

غرامشی بە تەنیا ئامانجی ئەوە نەبو بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی دابڕێژێت بە ئیتالیا، بەڵکو دیسانەوە بونیەیەکی ڕۆشنبیری تەواوی بە دروست بکات، ئەوەی پەیوەندی بەم بزوتنەوەیەوە هەیەو ببێتە پرۆژەیەك بە ڕۆشنبیری و پۆلینیان بکات، ئەوانەی ئەرکی فیکری لە کۆمەڵگادا دەگێڕن، وەك ڕۆشنبیری تەقلیدی، مامۆستا و پیاوانی ئاینی و بەڕێوەبەر ، لە نەوەیەکەوە بۆ یەکێکی تر یەك ئیدا دەگێڕن، دووەمیش ڕۆشنبیرانی ئەندامیە بەشێوەیەکی راستەوخۆ پەیوەندن بە چینەکان، یان دەزگای بازرگانی، ئەم دەستەیە جیاوازن بەردەوام ئەو شتانە ئەڵێنەوە، پێشتر ووتویانە لێرەشدا دەستەیەکی تر لە ڕۆشنبیران دەنە کایەوە دیسان وتراو دەڵێنەوە بەبێ ئەوەی بتوانن گۆڕانێك دروست بکەن. غرامشی ڕۆشنبیری ئەندامی بەو کەسە دەزانێت لەهەر پانتاییەکدا کار بکات پەیوەندی بە بەرهەمهێنانی مەعریفە یان بڵاوکردنەوەیەوە هەبێت، لێرەدا جیاوازی لەگەڵ هەموو

دەستە ڕۆشنبیرییەکانی تردا دروست دەکات بە داهێنان و خستنە سەرو دۆزینەوەی ئەو دەرگاو پەنجەرانەی لەوەو بەر نەبینراون، ئەم ستراتیژەش لە شۆڕشی ڕزگاری نەتەوەدا جیاوازە لەوەی لە شۆڕشەکانی تردا دەکرێت، ئەوەش دەستە ڕۆشنبیرەکان ئەو هێڵە ئاسۆییانە دەکێشن.
ئەوەی جێگەی مشتو مڕە وشەی ڕۆشنبیر بۆتە ئیمپریالیەتی کێشەکان، بەبێ پۆڵینکردن، ڕۆشنبیر چیە و کێیە، جیاوازیەکان چین. ڕۆشنبیر دەسەڵاتدارێتی بە خوێنەرێکی بەر فراوان دەکات، لای ئیدوارد سەعید خەڵکی هەمو ڕۆشنبیرن، بەڵام هەمویان ئەو توانایەیان نیە، ئەرکی ڕۆشنبیر لە ناو کۆمەڵگەدا بگەیەنن. بڕوانە(صور المپقف) ل21.
پرسیارەکان لە ونبونی فیکر و پەلین نەکردنی ڕۆشنبیرەوە دەست پێدەکات، دەبێت بە چەمکی شۆڕشی ڕاستەقینە گەڕانێکی قوڵ بکەین، بە گەڕان بە دوای شوناسێکدا لەکوێوە دەست پێبکەین؟ ئەمەش دایەلۆگێکی فراوانی دەوێت، پێویستە پرسیار لەسەر جیگرتنەوەی شۆڕش و تەور و پرنسیپی شۆڕش چۆنێتی و ئاکامی بکەین؟ ئایا کۆمەڵگە لە چی ئاستێکدایە؟ کامەیە بەرهەمە گەشە کردووەکانی؟ چەن گۆڕانکاری و بەرەو پێشچونی بە دەکرێت؟ کامەیە ئاست و خۆدۆزینەوەی تاك لە فەزای روانینی ئێستایدا.
لەچی پێگەیەکی ناوخۆیی و جیهانیدا خۆی دەدۆزێتەوە؟ تەنیا لە دیکتاتۆری و دیموکراسیەوە بگوێزێتەوە بە گۆڕانی ریشەیی لە یاسادا، ئەوەی ئێستا لەو رابردووە جیا دەکاتەوە گۆڕینی نوسراوەکانی دەسەڵاتە.
ئەمەش کارکردنێکی ڕیشەیی لە ناو زانستەکاندا هەیە، دەبێت خەڵکی ریشەیی دابنەین بە ئەوەی بگەینە گڕوگاڵ لە سفرەوە دەست پێبکەین بە تێکدانی سیستەمە باوەکان، بە تیۆرەی جێگرەوەی کۆمەڵگەی مەدەنی.
دەکرێت سود لە تیۆری جیهانی وەربگرین، لەروی مەعریفیەوە، واتا مەعریفە لە نامەعریفە جیا بکەینەوەو لە بێدەنگیەوە بە دایەلۆگ بچین، کەسانی تایبەتمەند بەو بوارە کاری لەسەر بکەن و بە ڕوانینێکی نوێوە بگەڕێینەوە بە چەمکی ڕۆشنبیری.
ئەمەیش کاری هەڵبژاردەی ڕۆشنبیریە دوور لە دەمارگرژی حیزبی، ئەوسا هەڵ□ك بەرجەستە دەبێت، شۆڕشی ڕۆشنبیری لەهەموو شۆڕشەکان گرنگ ترە. کۆمەڵگەیەك خاوەنی ئەو وتووێژە ڕۆشنبیرە نەبێت جگە لەخوێن ڕشتن چرا نابینێت.
پێویستە ڕۆشنبیر خۆی بدۆزێتەوە، لە نێوان کاری حیزبی و داهێنانداو فەزای ڕۆشنبیری بە روی یاخی و هەڵبژاردەی ڕۆشنبیریدا بکرێتەوە، نەك داگیرکاری ڕەمزەکانی ڕۆشنبیری هەمو پێگە ترسناکەکانیان گرتووەو توانیویانە حیزبەکان بە بەرژەوەندی خۆیان

بقەزنەوە، بە دەمامکی جۆراو جۆرەوە دەبنە پاڵەوانی فیستیڤاڵا و کار و چالاکی و چاپەمەنی و فەزای رۆشنبیریان گرتووە.

پارتی سیاسی کوردی ئەم گۆڕانەی بە ناکرێت، ئەی کاری ئەوەی نییە چیە نەتوانێت ئەو شانۆگەرییەیان کۆتایی پێ بهێنێت و هەنگاو بەرەو شۆڕش بنێن.

شۆڕش مانای خوێن رێژی نییە، شێوازی نوێ هەیە بکرێت، زەمینەیشی رەخساندووە بۆ شۆڕش، لە گەڵای درەختەوە هەتا بەرگ و سێبەر دوای گۆڕانکاری دەکەن، ئەمەیش بەو کارکردنە دەکرێت نەوەی نوێ بە عەقڵێکی نوێوە بیکەن، نەك بەو شێوازەی هیچ ئاسۆیەکی بە دامەزراندنی زەوی شۆڕش تیا نەبێت.

دیسانەوە دەپرسینەوە، ئێستا پرسیارەکان لەگەندەڵییەوە دروست دەبن، دەکرێت چی ناونانێکی بۆ بکرێت؟ یان چی ئایندەیەکی هەبێت؟ لەو تێکەڵەی و فرە هەژارییەی لە کەلتور و پانتاییە جیاوازەکاندا دروست بووە، یان راپەرینێك ستراتیژێکی نادیارە و بە ڕاو بۆچون و دەست تێوەردان و پرنسیپ و پرۆسیسی وروژێنەر و دەمارگیرییەوە، لە خوێندنەوەی جیاواز جیاوازەوە، تێکەڵ بووە، بەبێ تێوری گۆڕانکەر ناکرێت.

ئەم هەوڵانە کەشەی هەورێکی تاڵە و لە ئاسماندا کە دەبێتەوە بە شۆڕشێکی رۆشنبیری لەئایندەدا، مانای دەبێتە پاشخانێك رۆژ بەرۆژ خەرمانەی گۆڕانکاری کەدەکا تەوەو پێویستە بە جۆرێك ریشەی مەعریفی دابڕژێت، نەك ببێتە کارەسات بۆ کورد.

ئەم گۆڕانکاریانە شۆڕشەکە بەمانای گۆڕان کۆمەڵگە بگەرێتەوە، پێویستی بە کردنەوە هەیە، شۆڕشی راستەقینە هەمو یاساکانی گۆڕیوە، لە کایەو شێوازەکەوە بۆ شێوازێکی تر، شۆڕش مانای گۆڕانی ریشەییە بتوانێت سەرخان و ژێرخانی کۆمەڵگا بگۆڕێت لە چەمکی سواوەوە بۆ چەمکی نوێ.

لێرەدا دەیان پرسیاری جەوهەری دروست دەبن بۆچی کوردستان چەقی گەندەڵی و بەستووییە؟ بۆچی گۆڕانکاری ناکرێت؟ ئەمە دەکرێت لە دەیان دەلاقەوە تێڕوانینی لەسەر بکرێت، بە داخەوە لە ڕۆشنبیری کوردیدا خوێندنەوەکان بەو ئاقارەدا ناچن، ئەو چەمك و مانایانە هەڵبگرن و لە خۆبەستنەوە بە لایەنێکی تایبەتییەوە بچنە ناو بوارەکانی فیکر، ئەمەش ونبونی فیکرە تایبەتە بە ستراتیژی شۆڕشەکان ئەوەی ڕاپەڕینی جەماوەری لە کوردستان دەیکات جیاوازە لە ناکۆکییەکانی نێوان (لینین و پلیخانۆف) یاخود صین و بولغاریا، ستراتیژی هەر شۆڕشێ تایبەتمەندی زەمینی و زەمانی هەبووە لە ناکۆکی و کێشە فیکری و سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە سەریان هەڵداوە.

ستراتیژی (جۆز جۆز تیتۆ) جیاواز بوو لە (ماوتسیتۆنگ)، بەم شێوەش پرسیارەکان ئەوەندە زۆرن خاڵی کۆتاییان نییە.
دەکرێت بپرسین تیوری ئەم ستراتیژە چییە بۆ نەوەی ئایندە؟ ئایا دەبێتە هۆکاری گۆڕانکاری و شکاندنی بەربەستەکانی فیکر و زانیاریە هەواڵگریەکان و سیستەمی ئابوری و بوارەکانی تەکنەلۆژیا و پەیوەندیە جیهانیەکان؟. ئایا ئەرکەکانی ڕۆشنبیر لەم قەیرانەدا لە پڕکردنەوەی پانتاییەکانی مەعریفەدا چی بوون؟! ناکرێت ڕۆشنبیر تەنیا بانگەوازی ئەوە بکات خەڵك ڕابپەڕێت، لە کاتێکدا ستراتیژی ئەو ڕاپەڕینە نەزانرێت و تیورێکی جێگرەوە نەبێت ببێتە ئەڵتەرناتیڤی ئەو شتە باوانە، ئەمەش سەرەتا پێویستی بە داڕشتنەوەی یاسا هەیە، مێژووی ئەمە تەنیا لەسەر یاسا باوە کۆنە وەرگیراوە کاری کردووە، ناکرێت تۆ یاسایەکی تایبەتت نەبێت؟ ئەمەش کاری کێیە؟! جگە لە کەسەکانی فیکر هەریەکە لە بواری تایبەتمەندێتی خۆیەوە تەورەزەی بواری یاسایی بکەن. جگە لەوەش جیاکردنەوە و پۆلینی ئاست و قۆناغە جیا جیاکان لە زەمەنی مۆدیرنیتە و پۆست مۆدەنیتەو دوای ئەوان، ئێستا ئایا دەکرێت بپرسین چی زەمەنێك شوناسی کورد دیاری دەکات لە پرۆژەی لێکۆڵینەوەی کوردیدا خوێندنەوەی بۆ کرابێت؟ ئایا ئەمە لە چی قۆناغێکی پێشکەوتەنەکاندا ین؟ جگە لەوەش چۆنیەتی سیستەم و بەڕێوەبەری دەسەڵاتدا ڕەگی گەندەڵی چییە چۆن چارەسەر دەکرێت؟ مەترسی گەندەڵی ڕۆشنبیری لەگەندەڵی سیاسی گرانتر و مەترسیدارترە، ئەگەر کۆمەڵگەیەك خاوەنی چینی ڕۆشنبیری ڕاستەقینە بێت بە واتای غرامشی ئەوە ئەگەر دەسەڵاتیش ڕاست نەکاتەوە ڕەگ و ریشەی دەهێنێتە دەرەوە، دەشێت بپرسین، بڵاوکراوە و ڕاوێژ و کارە گرنگەکان جگە لە ڕۆشنبیران کێ بون؟ لەکاتی دەسەڵاتی شۆڕش بە ناو شار جگە لە نەبونی ڕۆڵی ڕۆشنبیر چیتر هەبو؟ بە ناو پارتەکان جێگەیان خۆشدەکرد، ئەمەش کارەساتی نایەوە و پێڕەوین نەکردنی سەنتەریالیزمی دیموکراتی شار و شاخ بناغەی گەندەڵی دروست کرد، ڤێتنام دوای سەرکەوتنی شۆڕش چۆن مامەڵەیان لەگەڵ شۆڕشگێڕاندا کرد، پاڵەوانیان نەهێشت و بەرێوەبردن درایە دەست نەوەی نوێ.
کوردستان پڕ بوو لە پاڵەوانی شاخ و هەموو جێگە ترسناکەکانی دەسەڵاتیان گرت، ئەمە گەورەترین هەڵەی مێژوویی ئەمە بوو، لەبری ئەوەی دەسەڵات بدرێتە دەست نەوەی نوێ، لە لایەکی تر چۆنیەتی کارکردنی ئۆپۆزسیۆن ڕووبەڕووی دەیەها پرسیاری سەرسوڕهێنەر دەبنەوە، لەو ستراتیژەی لە بەردەمیاندایە ڕوون نییە، جگە لە بانگەشەی گەندەڵی هیچ نامەیەکی تەوری گۆڕانکاریەکان نابینینەوە، پرسیارەکانیش لە ئیسلامی سیاسی و ڕەوتە عەلمانیەکە زۆرە تەنیا

لەسەر ستراتیژێکی سیاسی تێکەڵاو بوون، ئەویش گەندەڵییە، لە کاتێکدا ستراتیژی شۆڕشی جەماوەری جیاوازە لەمە, شێوازێکی تر وەردەگرێت لەوەی جەماوەر دەیەوێت لاپەڕەیەکی سپی بۆ داوا و حەزەکانی پڕ بکاتەوە، نەك بکەوێتەوە ناو ئەو تراژیدیایەی بەردەوام دووبارە دەبێتەوە. بەردەوام ئەو ناکۆکیانەی هەبوون لەشەڕی براکوژیدا دووبارە دەبنەوە و هێزو دەسەڵات بۆ لایەنەکان دەگەڕێتەوەو دەبێتەوە بە شەڕی بەرەکانی جەنگ رۆشنبیرانیش ئەو جەنگە لە سەنگەرە جیاوازەکانەوە دەکەنەوە.
کارە سات لێرەوە دەست پێدەکات، چینی سەربەخۆی رۆشنبیری بونی نیە و چۆن لەو رەوتە کۆنە دەربچین و بەرەو هێڵی ئاسۆیی بچین، نەهێشتنی بە رەمز بو پاڵەوانەکانی سیاسی و رۆشنبیری خاڵی گرنگ و ئامانجی سەرەکی بزوتنەوەیە، ئێستا پێگەیەکیان بۆ تاکی کوردی نە هێشتۆتەوە، بۆیە پێویستە بپەڕینەوە بۆ ئەوەی سەرەتا پرسیارەکانمان لە رەمزبووەکانەوە دەست پێبکەین، لەکاتێکدا نەگوڕی پرسیار و نەمەنتیقی پرسیاریان هەیە، ئەمانە هەرە پێگە ترسناکەکانیان پەڕین کردووە بە بەرەمز بونی خۆیان، ئەم خوێندنەوەیە پێویستی بە بەسەرا چونەوەیەکی گشتگیری کۆمەڵگەی کوردی هەیە لە هەمو بوارەکاندا، ئەمەش کاری شۆڕشێکی رۆشنبیری نوێیە ئێستا لە توانایدا نیە ئەو شۆڕشە بکات، بەڵکو دەبێت هەنگاوی بۆ بنێت، بەردەوام نەوەی نوێ هەڵدەستێت بە گۆڕانکاری لە بەر تیشکی ئەو بوارە رۆشنبیرییەی ئاستی کۆمەڵگای گرتۆتەوە، ئەمەش توانای کەلتوری نەتەوەیە، ئەمە دەخاتە بەردەم دەیەها پرسیاری سەرسوڕهێنەر!!

لەژمارە(329)ی 27/6/2011 لە رۆژنامەی چاودێر بڵاوبۆتەوە.
لێرەدا کەمێك دەستکاری لە کورت بونەوەدا کراوە. لە گۆڤاری ڕێبەر ژمارە(16)ی هاوینی 2023 دا جارێکی تر لەبەر گرینگی بڵاو بۆتەوە.

شۆڕشی ئێستا و کێشەی دیموکراسی و مافی مرۆڤ.. حەمید تەقوایی

وەرگێڕانی: کاوە عومەر

دەقی وتارێکە لە پانێڵێکدا بە هەمان ناونیشان لە ٢٤ی حوزەیران لە تۆرۆنتۆ پێشکەش کراوە
تەوەری ئەم پانێڵە شۆڕشی ژن، ژیان، ئازادی، دیموکراسی و مافی مرۆڤە. ڕوونە کە کۆماری ئیسلامی بە کیلۆمەترات لە دواوەی تەنانەت لە خراپترین دیموکراسیەکانی جیهانەوەیە. لە پشت زۆرترین پێشێلکاری مافی مرۆڤەوەیە. بەڵام دیموکراسی و مافی مرۆڤ بەس نییە. باشە بەڵام بەس نییە. شۆڕش لە پێناو ژن ژیان ئازادییدایە. وە دیموکراسی وەک ئازادی نییە. خۆشگوزەرانی و بژێوی ژیان مافی مرۆڤ نین. دیموکراسی و مافی مرۆڤ زۆر شت لەبارەی مافی ژنانەوە ناڵێن.
با سەرەتا لەسەر ئاستی گشتی قسە بکەم و دواتریش بێمە سەر هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن و ئەو باسەی کە لە پانێڵەکەدا وروژێنرا کە بۆچی هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن ڕووبەڕووی یەکتر دەبنەوە.
جاڕنامەی مافی مرۆڤ لەبەرچاو بگرن. دوو بابەتی هەرە گرینگی کۆمەڵگای ئێران، هەڵوەشاندنەوەی سزای لەسێدارەدان و عەلمانییەت، لە مافی مرۆڤدا نین. هه موو ئه وانه ی باس له مافی مرۆڤ ده که ن ئاماژه به جاڕنامه ی جیهانی مافه کانی مرۆڤ ده که ن و ئه م جاڕنامه یه له به ڕامبەر ئه م دوو مه سه له سەرەکییەی کۆمه ڵگه ی ئێران بێده نگه . واتە کەسێک دەتوانێت باوەڕی بە مافەکانی مرۆڤ هەبێت بەڵام ناڕەزایی دەرنەبڕێت بەرامبەر دەستوەردانی ئایین لە حکومەتدا و دژی سزای لەسێدارەدان نەبێت. وەک حکومەتی ئەمریکا کە هێشتا لە زۆربەی ویلایەتەکانیدا سزای لەسێدارەدانی هەیە و بانگەشەی ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ دەکات.
بۆ کۆمەڵگای ئێران مافی مرۆڤ سەقفێکی کورتی هەیە. کۆمەڵگای ئێران هەڵدەستێت و مشتێک لە ئاسمان دەدات. بزووتنەوەی ئێستای ئێران بە یەکەمین شۆڕشی ژنان لە جیهاندا ناودەبرێت. ئەو نە بەندەی خودایە، نە خۆشەویستی بە نیشتمان و ئاڵا و یەکپارچەیی خاکەکەی هەیە. خۆشەویستی بە ئازادی هەیە، خۆشەویستی بە ژیان هەیە، خۆشەویستی بە ڕزگاری هەیە، خۆشەویستی بە یەکسانی نێوان ژن و پیاو هەیە، تۆش بڕیارە مافی مرۆڤ بخەیتە بەردەمی؟ ئایا بەڵێنی دیموکراسی و

پەرلەمانتاریزم دەدەیت؟ ک□م□گا دەڵێت من دەمەوێت ڕۆڵێک لە چارەنووسی خۆمدا بگێڕم. کاکە من نامەوێت. سەد ساڵ و چەند ساڵ لەمەو بەر لە ئێستا دەرئەنجامی خەبات بۆ دیموکراسیمان لە شۆڕشی دەستوریدا بینی. پەرلەمانمان هەبوو. بۆ نموونە ئێمە هەڵبژاردنمان هەبوو. هەروه ها له کۆماری ئیسلامیدا هه ڵبژاردن هه یه . هەموو دیکتاتۆرییەکانی جیهان دواجار ئەمڕۆ پەرلەمانێک ڕێکدەخەن و هەڵبژاردن ئەنجام دەدەن. کێشەکە تەنها لە ساختەکاری لە هەڵبژاردنەکاندا نییە، کێشەکە لەوەدایە، بە قەولی بزووتنەوەی دەست بەسەرداگرتن هەر لەم ڕۆژئاوای لانکی دیموکراسیەدا، ئازادی لە سندوقی دەنگداندانەوە نایەتە دەرەوە.خەڵک لە ئەو ناڕازی دەبن، دەنگ ب□ ئەم دەدەن و ل□ ئەم ناڕازی دەبن دەنگ ب□ ئەو دەدەن. و پاشان بۆچوار ساڵ دەچنەوە ماڵەوە و حکومەتەکان شەڕ دەکەن، ئاشتی دەکەن، باج زیاد و کەم دەکەنەوە، خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان دەبڕن، لەباربردنی منداڵ قەدەغە دەکەن و هتد.. هتد. ئیتر ئەوان سوارو خەڵک پیادە چوارساڵی تر

ئەمەش پێی دەوترێت دیموکراسی. ئایا خەڵکی ئێران شۆڕش بۆ ئەمە دەکەن؟ خەڵک جارێک بۆ ئەمە وەستانەوە، لە شۆڕشی دەستووریدا، ئێمە گەیشتینە ئێرە. ئەمڕۆش دەبینین هەمان گوتارەکان دووبارە دەوروژێنرێنەوە. مافی مرۆڤ و دیموکراسی. ئەمانە قسەی سەرەکی حکومەتەکانی جیهانن، بەتایبەتی لە دۆخی ئەمڕۆدا. ئەم چەمکانە لە بنەڕەتدا لە دژی ئۆردوگای سۆڤیەت لە سەردەمی جەنگی ساردا وروژێنراون. لە دیموکراسی جەنگی ساردا پینۆشە بەشێکە لە ئۆردوگای دیموکراسی چونکە بەشێکە لە بلۆکی ڕۆژئاوا. حوسنی موبارەک بەشێکە لە کەمپی دیموکراسی، شای ئێران بەشێکە لە کەمپی دیموکراسی. بۆچی؟چونکە هەر کەسێک دژی یەکێتی سۆڤیەت بێت، خ□ بەخۆ دەخرێتە ئۆردوگای دیموکراسی. من هەرگیز لایەنگری سۆڤیەت نەبووم. یەکێتی سۆڤیەت جگە لە سەرمایەدارییەکی سەرکوتکەر لە ژێر ئاڵای سۆسیالیزمدا هیچی تر نەبوو. بەڵام دژی یەکێتی سۆڤیەت، کەمپێک وەک کەمپی دیموکراسی دروستکرا، کە هەموو خونتا
(junta) سەربازییەکانی ئەمریکای لاتینی لەخۆگرتبوو. وە هێشتاش هەر هەن.

مافی مرۆڤیشیان لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە ڕاگەیاند، دیسانەوە دژی ئۆردوگای سۆڤیەت، چونکە لەو سەردەمەدا سۆسیالیزم بە شێوەیەکی بەرفراوان لە جیهاندا باو بوو. ئەوان عەلمانیەتیان نەخستە نێو مافی مرۆڤەوە، چونکە خۆیان پێویستیان بە ئایین هەبوو لە بەرامبەر "مەترسی سوور"دا لە وڵاتەکەی خۆیاندا. بێدەنگکردنی عەلمانیەت بەهەڵەدا چونک□ی واتایی نەبوو، پێویستیان پێی نەبوو.

ئەردوگای ڕۆژئاوا پێویستی بە ئایین هەبوو. هەر ئەمڕۆ، دەبینیت بەڕێز ترەمپ دەچێت وێنەیەک بە کتێبی پیرۆزەوە – کە سەروبن گرویەتی بەدەستیەوە – وێنە دەگرێت بە ئەوەی خۆشیان بوویت. ئەمەمان بە چاوی خۆمان بینی. قسەی هەموویان ”God bless America“ “خوای گەورە ئەمریکا بەختەوەر بکات”. ئەم بەکارهێنانەی خودا و نیشتمان شتێکی جیهانییە.

لە سەرەتای ئەم دیدارەدا، یەکێک لە دەستەکان، کە ویستی بە ئاڵاوە بەشداری کۆبوونەوەکە بکات، پێی وتم بەڕێز تەقوایی، یەک خودا، یەک ئاڵا، یەک نیشتیمان، ڕاستە؟ وتم خودا قبوڵ ناکەم، خۆت حساب بۆ باقیەکەی تر بکە!

دەمەوێت بەڵام سیستەمێک هەیە، سیستەمێکی سیاسی پێشوەختە دیاریکراو هەیە بە هەمان ئایکۆنەکان، بە هەمان زاراوە، بە هەمان وشەی سەرەکی کە کاتێک دەڵێت دیموکراسی و مافی مرۆڤ، مانای لایەنگری حکومەتەکانی ڕۆژئاوایە! ئەمەیە مانای سیاسی ڕاستەقینەی ئەم وشانە ئەمەیە.

ئەگەر لە فەرهەنگەکەدا سەیر بکەیت، دیموکراسی واتە حوکمڕانی خەڵک. کاتێک کۆمەڵگا لە شۆڕشەکەوە سەرهەڵدەدات، هەمان تێڕوانینی بۆ ئازادی هەیە. بۆ نموونە دوای شۆڕشی ئەمریکا، “Bill of Rights”” پرۆژە یاسای مافەکان” دەنووسرێت و ڕادەگەیەنرێت

”Of the people, by the people, for the people“ ”

لە گەلەوە، لەلایەن گەلەوە، بۆ گەل،

لە خەڵکەوە، لەلایەن خەڵکەوە، بۆ خەڵک. ناڵێت دیموکراسی، تەنانەت ناڵێ میللەتی ئەمریکی، دەڵێت خەڵک! دروشمی سەرەکی شۆڕشی فەڕەنسا، ئازادی و یەکسانییە. ئازادی و یەکسانی مرۆڤەکان. کام شۆڕش لە جیهاندا ئایدیالی دیموکراسی و مافی مرۆڤ بوو؟ بەڵام ئەمڕۆ بووەتە مۆدە. لە نێوان کێدا؟ لە نێوان ئەوانەی سەرەوە

بەڵام شۆڕشی ژن ژیان ئازادی لەسەر ئەمە نییە. ئەمە سەقفێکی کورتە. دەبێت خۆت بچەمێنیتەوە بۆ ئەوەی بچیتە ناو ئەم کونە. ئەگەر بەرز ڕاوەستیت، دەگەیتە ئاسمان، دەگەیتە ئازادی و یەکسانی. لە ئێران خۆریکن دروشمی کورد بەلوچ ئازەری ئازادی و یەکسانی دەڵێنەوە. بەڵام بەشێک لە ئۆپۆزسیۆنی ڕاستڕەو دەڵێن کورد جوداخوازە و دەیان بە ئەو سەربازەی کە لە ڕوبەڕوو بوونەوەی لەگەڵ بەلووچەکاندا کوژرا دەسوتێ. هەرکەسێک بڵێت لایەنگری حزبێکم لەکوردستاندا، بە جوداخوازێک تاوانبار دەکرێت. بەڵام خەڵکی ئێران ڕادەگەیەنن کورد بەلوچ ئازەری ئازادی و یەکسانی.

دۆستان ئەم شۆڕشە بەم کونەدا تێناپەڕێت! ئەم شۆڕشە لەم گۆڕەدا نا□و□ات. ئەم شۆڕشە لە بەرامبەر سەد ساڵەی دیکتاتۆرییەتدا

هەڵساوە. سەد ساڵە لەگەڵ “خودا شا نیشتیمان”دا ئەژدادی خەڵکیان دەرهێناوە. ئەم شۆڕشە خوای ناوێت، پاشای ناوێت، نیشتیمانی ناوێت. گوتاری دیموکراسی و مافی مرۆڤ هی ئەوانە. ئازادی و یەکسانیمان دەوێت. ئەمە ڕزگاریمان دەوێت. ئەمە شۆڕشێکی ژنانەیە. ئەیەوێتجیهان بگۆڕێت، ئەم شۆڕشە دەیەوێت جیهانێک سەرلەنوێ بنیات بنێتەوە لە مرۆڤی نوێ. دەتەوێت دیموکراسی و مافی مرۆڤەکم پێ بفرۆشیت، کە بێدەنگە لە بەرامبەر لەسێدارەدان و دەستوەردانی دین لە دەوڵەتدا؟ من نایکڕم! ئەو کلیلە لەگەڵ ئەم قوفڵەدا ناگونجێت. وەڵامی خەڵک ئەوانە نین. جیاکاری دەخەنە نێوان مرۆڤەکانەوە، کە خستویانە. وە ئەوەش ئەمە دەبینن.

بەشێوەیە نییە کە گوایە پێش دەستپێکردنی شۆڕشی ژن ژیان ئازادی هەموو هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان لەگەڵ شۆڕش بوون. وا نەبوو. ئەمڕۆ شۆڕش بەتە مەدە. شۆڕش خۆی دەسەپێنێت.

کەسانێک هەبوون وەک حیزبی ئەمە کە چوار دەیە پێش ئەستا ئاڵای شۆڕشیان هەڵکرد. هێز هەبوون چوار دەیە لەمەوبەر دەیانگوت لەبوردن. گوتیان ڕژێم گۆڕین. ووتیان دروستکردنی قەیران لە سنوورەکان. گوتیان ڕیفراندۆم. ئەوان گوتیان دەستوور. چوون و لەگەڵ بزووتنەوەی وەنەوشەیی وێنەیان گرت. لەگەڵ بزووتنەوەی سەوز وێنەیان گرت. بەڵام کاتێک شۆڕش ڕوویدا، ئەوانیش لە شەوێکدا بوون بە “شۆڕشگێڕ”! پێویستی کاتە. ئەوان کەوتوونەتە ژێر فشاری شۆڕشگێڕانە. باشە ئەمە شۆڕشگێڕیی قەرزکراوە. ئەم جۆرە شۆڕشگێڕییە تەنیا دەتوانێت شۆڕشەکە پاشەکشە پێبکات و بیباتە دواوە. ئەم شۆڕشگێڕییە ستراتیژەکەی بریتییە لە گۆڕینی دۆخەکە بە کەمترین گۆڕانکاری. بە کەمترین گۆڕانکاری! ئەو دەیەوێت تا دەتوانێت زۆرترین لەسیستەمی هەبوو بهێڵێتەوە.

ئەوە ناوی ئەم هێزەتان نەهێناوە، با ناوی بهێنم: شاخوازەکانن. جاڕنامەی جۆرج تاون مەهسانەبوو، جاڕنامە بوو بە چەسپاندنی شۆڕش لە کەریدۆرە تەسکەکانی دیپلۆماسی جیهانیدا. لەسەدا نەوەدی جاڕنامەکە سەبارەت بەم پەیماننامەیە و ئەو ڕێککەوتننامەیە و پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتەکانە. وەک ئەوەی خەڵک شۆڕشێکیان کرد بە ڕاگەیاندنی دەسەڕزی بە کۆنوانسیۆنە نێودەوڵەتییەکان! ئایا ساڵانی هەشتاکان شۆڕشێکی کردووە بە پەیوەست بوون بە کۆنوانسیۆن و پەیماننامەکانی نێوان حکومەتەکانەوە؟! ئەو پەیماننامانەی کە زۆربەیان دژی ئەردوگای سۆڤیەت بوون؟ وە لە باشترین مافەکانی مرۆڤدا، بە هیچ شێوەیەک باس لە پرسە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگای ئێران نەکراوە؟

پاشایەتیخوازەکان بەڵێنی سیستەمێک بە خەڵک دەدەن کە نزیکەی ٥٠

ساڵ لەمەوبەر هەربەم داواکارییەکانی ئەمڕۆیانەوە ڕووخاندیان. وە دواتریش بانگەشەی ئەوە دەکەن کە پشتگیری لە دیموکراسی و مافەکانی مر□ق د□کەن.

دیموکراسی و مافی مر□ق س□رەڕای هەموو ئەو کەموکوڕی و ناتەواویانەی کە من ڕوونم کردۆتەوە، سەدان جار لە کۆماری ئیسلامی باشترە، بەڵام بزووتنەوەی جەماوەریی خەڵک لە ئێستادا داواکاری زۆر پێشکەوتنخوازانەتری بەرزکردۆتەوە. چەند ساڵێک لەمەوبەر کرێکاری مانگرتووی هەفت تەپە پێشنیاری ئیدارەی شورای کرد و زانکۆکان پێشوازییان لێکرد. ئەمڕۆش لە جاڕنامەی بیست ڕێکخراودا باس لە لێدانی هەر دەسەڵاتێکی سەرو خەڵکی دەکات. کۆمەڵگا، لە ١٠٠ تێپەڕیوەو تۆ بەڵێنی ٥٠ی پێ دەدەیت ؟! بەڵێنی پەرلەمانێک دەدەیت کە لە سەد ساڵی ڕابردوودا بینیمان چۆن کار دەکات؟ بەڵێ تورکیا لە کۆماری ئیسلامی باشترە، مەغریبیش باشترە، بەڵام ئەوە باس نەکرا. ئێمە شۆڕشێک ناکەین بۆ ئەوەی دۆخەکە کەمێک باشتر بکەین. ئەگەر کەمێک باشتریش بێت، وەک کشانی کورت دەگەڕێتەوە بۆ پلەی یەکەم. پەرلەمانتان هەیە. ڕەنگە ساڵێک یان دوو ساڵ بخایەنێت، بەڵام لە ساڵی س□ی□□مدا “□اب□ر□□ک” دەدۆزرێتەوە کە بە ناوی ڕێکوپێکی و ئاسایشی نەتەوەیی، یەکپارچەیی خاک و…، پەرلەمان دەکاتەدیوی دراوێک! ئەوان ئەم کارەیان کرد.

بەڵام ئەو هێزە ڕاست□و□ی کە وتم پاشایەتییەکان بەشێکن لێی تەنانەت ئەم دیموکراسی و مافی مر□قیش قبوڵ ناکات. بۆ قبوڵ ناکات؟ سەیرکەن، یەکپارچەیی خاک بۆ دیموکراسی لیبڕاڵی ڕۆژئاوا تابۆ نییە. هەر لەم کەنەدا حزبی “پارتی کیوبیکوا” دوو ڕیفراندۆمی بۆ جیابوونەوەی هەرێمی کیوبیک ئەنجامداوە و زۆر جێی ڕێز و حورمەتە.لە چالاکی خۆی بەردەوامەو ئەندامی لە پەڕلەماندا هەیە لەوانەیە بۆ جاری سێهەمیش ڕیفراندۆم ئەنجام بداتەوەو کەسیش وەک خائین و وەک تێکشکێنەری هێڵی سووری سنوورەکان و ئەم پڕوپوچیانە هێرش ناکاتە سەری. ئەمە لیبرالیزمی ڕۆژئاوایە. ئەمە دیموکراسی ڕۆژئاوایە.

ئایا دەزانن دیموکراسی ڕۆژئاوا سوپا چۆن پێناسەی ناکات؟ هێزێکە بۆ بەرگریکردن لە خەڵکی وڵات لە بەرامبەر دوژمنی دەرەکیدا. لانی کەم ئەمە پێناسەی فەرمی سوپایە. بەڵام بڕۆ جاڕنامەی جۆرج تاون بخوێنەرەوە. ڕایگەیاندوە کە هێڵی سووری ئێمە یەکپارچەیی خاکە. وە ئەرکی سوپا – کە دەیەوێت بچێتە ناو بەشە تایبەتمەندەکەی سوپاوە – بۆ بەرگریکردن لە یەکپارچەیی خاک دیاری دەکات. واتا هەرکەسێک هێڵی سووری یەکپارچەیی خاک بب□□□ت، من لەشکرکێشی لە دژ ئەنجام ئەدەم.واتا ئەو کارەی کە ڕەزا شا و محەممەد ڕەزا شا و کۆماری

ئيسلامى كرديان.
ئەمە ديموكراسى نييە، لە تەنيشت ليبراليزمى ڕۆژئاواوە ناوەستێت.
لە تەنيشت فاشيستەكانى ڕۆژئاوا دا دەوستێت. ڕاستترين هێزەكانى
ئێرە دەيانەوێت “پارتى كيوبيك” سەرببڕن . فاشيستەكانن! ئەو لايەنە
لە ئێراندا ئيديعاى ديموكراسى دەكات و لە پاڵ فاشيستەكانى
ڕۆژئاوادا وەستاوە. كاتێك دەڵێن ئەركى سوپا بەرگريكردنە لە
يەكپارچەيى خاك، ئەوە ماناى ئەوەيە كە من دەمەوێت سوپا لە دژى
كورد و بەلووچ ڕێكبخەم. ئەگەر كوردێك ڕێگە بەخۆى بدات و بڵێت من
دەمەوێت جياب□م□و□ ل□ ب□ر ه□□اوردنى نەتەوەيى، ئەوان شەڕى لەگەڵ
دەكەن. تۆ ديموكرات نيت، تۆ فاشيستيت! ب□ پێى پێناسەى فەرهەنگى
ديموكراسى، تۆ فاشيستى، و تەنها چەپ نييە لە ڕوانگەى منەوە.
لەسەر بنەماى نەريتى ليبراڵ ديموكراسى ڕۆژئاوا، تۆ فاشيستى.
ئازيزم تۆ هيچ پەيوەنديت بە ديموكراسيەوە نييە.
باسى مافى مرۆڤ دەكەن، بەڵام لە ڕستەى داهاتوودا دەڵێن باوكى
مافى مرۆڤ كوروشى گەورە بووە! ئايا ئەمە بەرگريكردنە لە مافەكانى
مرۆڤ يان بەرگريكردنە لە كوروشى گەورە؟! ئەوەى مافى مرۆڤ بە
كوروشى حەخامەنشييە وە دەبەستێتەوە، بەرگرى لە مافى مرۆڤ ناكات،
ئيمپراتۆريەتێكى سەردەمى كۆيلايەتى گەورە دەكات. بۆچى كورد زمان
مافى مرۆڤى ئێوە قبووڵ بكات؟ ئەو كوردانەى كە پەيوەنديان بە
كوروشى حەخامەنشييەكانەوە نييە. كورد باوباپيرانى خۆى بە ماد
دەزانێت. عەرەب زمانەكان لە ئێران ڕەچەڵەكى خۆيان دەگەڕێننەوە بۆ
حەمورابى. پاشان دەتەوێت بە مافى مرۆڤى كۆرۆشى نوێنەرايەتى هەموو
مرۆڤەكان بكەيت؟!
ئەم پێناسەيە بۆ مافەكانى مرۆڤ تەواوكەرى هێڵى سوورى يەكپارچەيى
خاكە. هێڵێكى سور بەرامبەر هەموو غەيرە فارسەكان كە هيچ
پەيوەندييەكيان بە كوروشى گەورەوە نييە. شانازيى بە باوك و
باوباپيرانەوە پێويستە لە كۆمەڵگا بە گشتى كۆبكرێنەوە، بەڵام
كاتێك تيشك دەخەيتە سەر يەكێك، ئەوا دژى ئەوانى تر هاتوويت.
ئەمە تەنانەت ناسيۆناليزمى ئێرانيش نييە، گەورەيخوازى فارسييە.
لە ڕۆژئاوا ئەم بۆچوونە لە تەنيشت كەسێكى وەك ترەمپ داد□ن□ت، كە
پاشايەتيخوازەكان خۆيان بە ئاشكرا بەرگرى لێدەكەن. ترەمپ ويستى
مەكسيكييەكان لە ئەمريكا دەربكات. هەروەها دەڵێن هەركەسێك بيەوێت
جياب□تەوە من لەگەڵ سوپادا دەچمە سەروكارى. ئێستا لە ئێران يەك
هێزى جوداخوازمان نييە. كۆمارى ئيسلامى وەك چۆن هەر يەكێك لە
نەيارەكانى بە سيخوڕى ئيسرائيل ناودەبات، هەريەك لە
نەيارەكانيشيان بە جوداخواز ناودەبەن. هەر ئەوەندە بەسە بۆ ئێوە
بە زمانى كوردى ناڕەزايەتى دەرببڕن و بە “تۆمەتى” جوداخوازى دێنە

لات، ک□ ل□ بن□□تدا تاوان نییە. وەک ئەوە وایە کەسێک لێرە بڵێت “ئەمە ئەندامی پارتی کیوبیکوایە، دەستگیری بکە”! بە پێوەرەکانی کەمڕەنگترین لیبرالیزمی ڕۆژئاوایی، ئەمە فاشیزمی گەورەییخوازە.
لە مانگەکانی یەکەمی شۆڕشدا هێزێکی لەو شێوەیە دەچێتە پشت ستاندەکانەوە و بانگەشەی یەکڕیزی دەکات، وەک حکومەتەکان و میدیاکان باسی دەکەن. وە بینیمان کارەکانیان بۆ کوێ ڕۆیشت. کاتێک جاڕنامەی جۆرج تاون بڵاوکرایەوە و ڕەزا پەهلەوی هەمووانی بانگهێشت کرد بۆ ئەوەی سواری پاسەکەی بن، بابەتێک لەژێر ناوی پاسێک بۆ دۆڵەکەدا نوسی. ئێستا پاسێک لە دۆڵەکەدا نییە. بوو بەدوکەڵ و و چووە هەوا. ئەوان لەگەڵ خراپترین قێزەونەکان کۆبوونەتەوە. ئەوانەی لە جۆرج تاون لە دەوری مێزێک دانیشتبوون، توندترین هێرشیان کرایە سەر لەلایەن شاخوازەکانەوە. سەیر بکەن شەعبانە بێ مۆخەکانیان چیپان کردووە. لە سۆشیال میدیا و لەسەر شەقامی شارەکانی دەرەوەدا.
پرسیاری من بۆ شاپەراک شەجەریزادە (کەقسەکەرێکی تری پانێڵەکەیە) ئەوەیە، بۆچی ئەم دۆخە دەگەڕێننەوە بۆ ئۆپۆزسیۆن؟ ئایا ئۆپۆزسیۆن تەنها ئەمانەن؟ لقێکی تری ئۆپۆزسیۆن هەیە کە لە هەمان کاتدا لەگەڵ جۆرج تاون، خەڵکی ئاگادار کردەوە کە وریا بن، ئەم پاسە بەرەو بنی دۆڵەکە دەڕوات. جاڕنامەکە کە ئەرکی سوپا بۆ ڕێگریکردن لە “جیاخوازی” دیاری دەکات و لەبری ئازادی و تەنانەت لەبری دیموکراسییە گوماناوییەکەی پەنا بۆ ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکان ببات، زیاتر دیپلۆماتکارێکە کە خۆی لەگەڵ حکومەتدا تێکەڵ کردووە. ئەگەر دەتەوێت وەک حکومەت قسە بکەیت، پێویستە بە نەتەوە یەکگرتووەکان بڵێیت عەلمانیەت و هەڵوەشاندنەوەی سزای لەسێدارەدان بخەنە ناو مافەکانی مرۆڤەوە کە پەیوەندیان بە خەباتەکانی کۆمەڵگای ئێرانەوە هەیە. ئەوان هیچ ناڵێن، مافی مرۆڤی هەنووکەیی لەگەڵ گەورەییخوازی فارسدا تێکەڵ دەکەن و دەیکەن بە ئاڵای ترەمپ و ترامپگەرایی لە ئێراندا!
خاڵێکی تری گرنگ ئەوەیە ئایا کێشەی ئێران تەنها پەیوەندی بە مافی مرۆڤ و دیموکراسیەوە هەیە؟ ئەی گرانی و تسونامی و هەڵاوسان چی؟ هەژاری چییە؟ مووچەی یەک لەسەر پێنجی هێڵی هەژاری چەندە؟ ئەی منداڵانی کار و سەرشەقام؟ ئەی زبڵ کۆکەرەوەکان؟ ئەرکی ئەمانە چی دەبێت؟ مافی مرۆڤ هیچ لەبارەی بارودۆخی ئابووری و ژیانەوە ناڵێت. هیچ لەبارەی دیتەرمینیزمی ئابوورییەوە ناڵێت. هیچ لەبارەی ئەو کەلێنە قووڵەی نێوان هەژاری و سامان، لە نێوان “مافی فەلەکی و نەهامەتی گشتی”دا ناڵێت. هیچ شتێک ناڵێت کوڕی ملیاردێر دەتوانێ بۆ دە نەوەی داهاتوو بخوات و بخەوێت، کوڕی کرێکارێکی بێ دبلۆم

دەبێت بچێتە بازاڕی کار و دوو شفت کار بکات و هەشتا هەشتیشی بە نە نەبێت.

ئایا دەزانن خۆپاراستنی ئابووری لەو وڵاتەدا مانای چییە؟ خۆپارێزی پرسێکی جیهانییە، سیاسەتی بانکی نێودەوڵەتییە. گریمان شۆڕشێک لە ئێران ڕوویدا و حکومەتێک لە ژێر ئاڵای دیموکراسی و مافی مرۆڤ هاتە سەر کار. دامەزراوەکانی سەرمایەی جیهانی دەڵێن ئەگەر دەتەوێت ئابوورییەکەت دەست پێ بکات، ئەوا نوسخەی بانکی نێودەوڵەتی جێبەجێ بکە. وەک چۆن بە فەرەنسا و ئینگلتەرا و ئەوانی تریان وتووە. بەڵام ئێران نابێتە فەڕەنسا. لە فەرەنسا بە جێبەجێکردنی خۆپارێزی ئابووری دەبێت دەستکەوتەکانی چینی کرێکار وەربگرنەوە. لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا کرێکاران و جەماوەری خەڵک بە نەریتی دیموکراسی ڕۆژئاوا شۆڕشیان کردووە و خەباتیان کردووە و دەستکەوتی وەک بیمەی بێکاری و خزمەتگوزاریی خۆشگوزەرانی و …هتدیان هەیە. سیاسەتی خۆپاراستنی ئابووری لە ڕۆژئاوا بە واتای وەرگرتنەوەی ئەم دەستکەوتانە دێت. بیمەکان دەشکێنن، تەمەنی خانەنشینی وەک لە فەرەنسا بەرز دەکەنەوە و هتد. پشتێنەکان توند دەکرێنەوە و ئەمەش بە واتای خۆپارێزی ئابووری لە ڕۆژئاوا دێت. بەڵام لە ئێراندا لە ئێستادا کەمەر بە پشتەوە بەستراوەتەوە. پێویست بە توندکردنەوە ناکات! بۆیە دەبێت لە بیکوتیتەوە . دەبێت بیکوتیتەوە گرنگ نییە لەسەر کاغەز سوێند بە دیموکراسی بخۆیت. کرێکارێک کە هەڵدەستێت و دەڵێت خۆپارێزی ئابووری قبوڵ ناکەم، پێویستە لێی بدرێت چونکە سەرمایەی ناوخۆیی و دەرەکی لەوە کار بکات و قازانج بکات. ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ئێمە لە ئێراندا دیکتاتۆری دوای دیکتاتۆریەتمان هەیە. لە ڕووی بەرهەمهێنانی کارەوە، لە ڕووی ئاستی تەکنەلۆژیای بەرهەمهێنانەوە، لە ڕووی دەستکەوتە کۆمەڵایەتییەکانی چینی کرێکارەوە، لە ڕووی کەڵەکەبوونی سەرمایە، کۆمەڵگای ئێران لە بنی هەڵدایە. ئەم کۆمەڵگایە بە دیموکراسی چارەسەر نابێت. نەک ئەوەی دیموکراسی بێت، هەژاری بمێنێتەوە. دیموکراسیش نایەت. چونکە ئەو بەرهەمهێنانە لە ئێراندا بەو ئاستە هێزی بەرهەمهێنەرەوە و بەو ئاستە گەشەسەندنی سەرمایەداری جیهانی دووسەد و سێ سەد ساڵ لەدوای ڕۆژئاوایە. خۆپاراستنی ئابووری، ئەگەر لە ڕۆژئاوا بە مانای بەرزکردنەوەی تەمەنی خانەنشینی و لێدان لە بیمەی کۆمەڵایەتییەکان بێت، لە ئێراندا بە مانای بڕینی تۆزی چینی کرێکار دێت. چونکە بیمەی کۆمەڵایەتی نییە. چونکە لە ئێستادا تەمەنی خانەنشینی زۆرە. بۆیە پێویستە لێدان و کوتین ئەنجام بدەیت و مافی سەندیکای کرێکاری و مافی ڕێکخستن و حزبایەتی و مافی ناڕەزایەتی بە کرێکاران نەدەن و

ئەگەر دەتەوێت دەمی کرێکارەکە دابخەیت، ئەوا پێویستە دەمی نووسەرانیش دابخەیت، دەمی ڕۆشنبیران و خوێندکاران دابخەن. چونکە ناتوانرێت بەشێکی کۆمەڵگا بچەوسێنرێتەوە و بەشەکەی تریشی ئازادە بێت. بۆ ئەوەی لە چینی کرێکار ڕزگارت بێت، دەبێت دیکتاتۆریەتێک بەسەر هەموو کۆمەڵگادا بسەپێنی.

دوا قسەم ئەوەیە کە خۆشەویستان منیش هەروەها پێم وایە شۆڕش لە ئێران بەردەوامە، من پێم وایە ئەم شۆڕشە ڕێنێسانسێکی دژە ئایینییە. ڕێنێسانسێکی دژە دەسەڵاتە. هەر جۆرە دەسەڵاتێک. بزووتنەوەیەک دژی تابۆیە. نەک هەر تابۆی ئایینی بەڵکو تابۆی ئەخلاقی، تابۆی سێکسی، تابۆی نەتەوەیی-نیشتمانی، بەم تابۆ و شتە پیرۆزانە سەد ساڵە مرۆڤ دەکوژن. ئەم شۆڕشە دژی "خودا شا نیشتیمان"ە. سێ تابۆی پیرۆز کە ساڵانێکە خوێنی خەڵکی ئێرانیان کردۆتە شوشەوە. ئەم شۆڕشە بۆ ئازادی و یەکسانییە. بۆ یەکسانی هیچ ئازادییەکمان نییە. ئەگەر ڕێگری ئابووری ناچارت بکات هەفتەی ٨٠ کاتژمێر کار بکەیت، دوو شفت و سێ شفت، ناتوانیت هەناسە بدەیت، ناتوانیت چێژ لە هونەر وەربگریت، ناتوانیت سەفەر بکەیت و ناتوانیت وەک مرۆڤ بژیت. ئەمە بە زۆرەملی ئابووری ئازادیمان نییە.

شۆڕشی ئێران لەسەر ئەوانەیە یان ئەمە دەمانەوێت لەسەر ئەمانە بێت. با بڵێین شۆڕشی ئێران لەسەر هەموو ئەمانە دامەزراوە و هەوڵی ئەوە دەدەین بیکەین بە واقیعی. ئەمە کاری حزبەکانە و حزبی ئەمەش دەیەوێت ئەمە بکات. ئەمە پلانەکەیەتی، ئەمە ئامانجەکەیەتی. ڕێگە نادەین بەناوی شۆڕشەوە، بەناوی یەکڕیزی خەڵکەوە، لە نێوان کورد و بەلوچ و ئازەری و فارسدا دابەشبوون بکەن. وە بەناوی مافی مرۆڤەوە با گەورەیخوازی فارس تێپەڕێنن. با ژن زیان پەهلەوی بەرن. خەڵک دروشمیان دەدا، هەموومان پێکەوەین، شاهانە دروشمیان دەدا، ئەمە لەگەڵ پاشاین، لەگەڵ پاشا دەمێنینەوە. هەمان هاشتاگی دوو هەفتە لەمەوبەر لە وەڵامی " دژی لەسێدارە هەموومان پێکەوەین" بەناویان کردەوە. ئەمانە چەقۆکێشەکانی شۆڕشن.

سروشتییە کاتێک سەیری ئەمانە دەکەیت نائومێد دەبیت. ئەگەر ئۆپۆزسیۆن ئاوا بوایە، دەچووم و خەمم دەکوشت. بەڵام ئۆپۆزسیۆن وەک یەک نییە.

ئەم شۆڕشە شێوەیەکی ترە. ئایا دەزانن ئاڵای ئێران چییە؟ جاڕنامەی بیست ڕێکخراو. جاڕنامەی ١٢ مادەی بیست سەندیکا و ڕێکخراوی مەدەنی. بۆیە بیخوێنەوە ئاڵای شۆڕشی ئێرانە. بۆیە جاڕنامەی دادخوازی پێشکەوتنخوازانەی ژنانی ئێران بخوێنەرەوە، ئاڵای شۆڕشی ئێرانە. بۆیە جاڕنامەی دادخوازان بخوێنەرەوە کە دوو هەفتە

لەمەوبەر لەدزی ئەو لەسێدارەدانانەی واژۆی ۸۲ دایک و کەسوکاری قوربانیانی کۆماری ئیسلامی لە شەستەکانەوە تا ئەمڕۆ بڵاوکرایەوە. ئەمانە زمانی شۆڕشی ئێرانن.
ئه م شۆڕشه هه ڵسوڕاوانی خۆی هه یه ، ڕێکخراوی خۆی هه یه ، جاڕنامەی خۆی هه یه ، شۆڕش پاڵاوته وه . ڕاست لە هەڵە جیا دەکرێتەوە. نزیکەی ۵۰ ساڵ لەمەوبەر ڕوون بوو کە بزووتنەوەی وەحدەت ناگاتە هیچ شوێنێک و نەگەیشتە هیچ شوێنێک و شکستی هێنا. ئەوانەی هیوایان بەم شتە هەبووە، بێ هیوا دەبن، بەڵام نەدەبوو هەر لەسەرەتاوە هیوایان هەبێت. من هەمیشە وتوومە ئەوانەی بەڵێنی ڕابردوو بە خەڵک دەدەن هیچ داهاتوویەکیان نییە. وە ئەمڕۆش ڕوون بووەتەوە.

حامید تەقوایی
۲۹ی حوزەیرانی ۲۰۲۳، ۸ی تیری ۱٤۰۲

فاکسێ شیعرێک بۆ شەهیدی نەمر (ئاسۆی دەلاک).. سەلاح جەلال

ئەرێ کوێیە؟! ئەوە کوێ بو؟!
ئەم هێمایانە لەسڕینەوەی بونەوە ڕەنگ کراون
فەزا شێوەی ساوای گۆڕستانی تۆفانەکە
زەمەن بون و ناونیشانی ونکردووە؟
لەچی نەفخەکایە گەردون ؟
دەست و پەنجە هەوری هەتاییان پێکهێناوە
ئەرێو ئەوە بانگەشەی گریەو گەوگاڵە
موروی ئاوداری وێنەو روخسارو مەرەغەیە
ئەرێو ئەوە دەیان سەدەی چرکەییە
پانۆرامای فیلمێکە سەدان هەوری تیا گڕاوە
ئەو ساتەیە بورکانەکان تەقینەوە
ئەستێرە رەشە رەمزی مەرگی ناکاتی گرتەوە..

هاتین هاتین ئێرەو ئەوێ ناونیشانی ئەوانە بو
ئێستاو سبەی شقارتەیەکی ئەتۆمی بون
درەخت بە رۆحەوە گەڵای دەگرت
بەدەم گەردەلولی زەمەنەوە پیت پیت هات و
لەجوگرافیای شارە هەنگی گەردونەوە
خوێن و عارەق و فرمێسک و تێکەڵاو بون
بەشارای هەزارەها جەستەی سور پۆش
ناوی یەکیتیان مۆر کرد

هاتین لەخەڵوزانی کەوتنە خوارەوەی ئەستێرەوە
بەسیبریای شەوەزەنگی زەمەنەوە کەوتینە رێَ
ئێرەو ئەوێ زمانی دڵدارانی خۆڵەمێش بو
ئێسک و پروسک بون بە بێزمانی بون و نەبون
لەسەر تاشەبەرد و کانی و لوتکە بون بەدەنگێک
مۆسیقای(کوردوستان) یان خستە لێدان

هاتین هاتین لەو زەمەنەی با رەمزی دڵداری بو
فەزا بەبونی مەرگەوە عیشقی پەپولەی دەکێشا
هەزاران شەو شەوێک بونە هێلکە
وێنەی بونیان بۆ رێی مەرگەسات رەنگ دەکرد
مەل و دڵدار بەشەپۆلی گەردەلولەوە کەوتنە سەر کۆج
خۆڵ و جەستە بون بەکافرۆشی گەردون
فەزا بە ئەتۆمی هەناسەوە تابلۆی مردنی دەکێشا

هاتین لەس□ فەرێک ئەفسانەی بونمان شتەوە
سروشت بەتەنافی تەرمی باوە ئاواڵە بو
دەسرازەو گەلای مەرگ نیشانە بون
ئاسمانی بون بەخوێن چڕان شەفەقی گرت
رۆح دۆژە تونێلی بونی دەبڕی
لقو چڵی درەخت بەبانگەشە سەوز ببون..
بەگەڵاوە دۆڵ و دەشت و کۆڵانی شاریان پڕدەکرد :

شۆڕشی نوێ بێشکەی کۆرپەڵەی رادەژەند !!

هاتین هاتین لەجێماوەو رەمزو نیشانەی بێ زمانی
تا زمانێک لەسڕینەوە وەربگرین
تەن و مادەو ئاماژەو بون خۆڵەمێش بون
رۆژو شەوو چرکە بە مەرگەسات گرێ دەدرا
خۆر لەسپێدەو ئاوابونا تێکەڵ ببو
زمانمان گەڵای سەوزی یەکێتی بو
حەرف و وشەیش نیشتمانی کوردستان بو

هاتین هاتین لەتونێلی هەزار شەوە
بۆ زمانێک لە خۆڵەمێشی ئەوو ئەوانەوە
لەجێماوەی هەمو سەراب و وێنەیەک
لەکوژاوەی هەمو هەناسەو جەستەیەک
گەردەلولی مێژوی بونمان لەتونێلەکانا بڕی
تا رۆمانی شیرە خۆرەی شیمیا باران لە چاپ بدەین

هاتین..هاتین لە رۆژگاری قفڵە بونا..
زمەن بەگڕی رۆح ئەڵقە دەدراو!!
تیشکی ئەتۆم جەستەو زمانی دەپۆشی
هەتاو لەژێر هەوری مەرگەوە دەردەکەوت
وڵات پۆپەشمینی رۆحبارانی لەخۆ دەگرت
هەمو تەن و مادەو بونێک دەتوایەوە
رەگ و شوێنەوار و ناوو نیشان
روپۆی فەزا ببوە سنوری ناکاتە
چاو بەروانین کوێر دەبووەوەو
هەناسەیش لەژیانەوە دەکوژایەوە
دایک بەکۆرپە نامۆ بو
کۆرپە بۆنی دایکی بە خەردەلەوە دەدیەوە
زمان لەبورکانی وشەی مەرگا بو بەمێژو
رەمزی ئەوان زەمەنی لە نازم□نا نوسیەوە

هاتین هاتین لەو رۆژگارە ئەفسونیەوە
بۆ خۆڵە پەتانێی گزنک
پیتی ناومان بە توێخە پێ بەردی سەرە رێی مۆر دەکرد
ئێسک بە ژەنگی بزمارەوە ببووە بورجێکی ناوەختە
جەستە بە تیزابەوە یاقیق دەبو
ژەنگە بزماری سەر ئێسک کوژاوەکانی نوسییەوە
هەزارەها تاشەبەردی رەنگە مێشک
ملوێنەها دەست و پەنجەو و مۆرەغە و چاو
بەئاپورای مەلی تراژیدیا زمانیان گرت:
رۆمانی بون لەتاریکخانەی مەرگەوە بو بە وێنە
بەدرەختی مۆرەغەوە گەلای گزنگ لەچاپ درا
وێنەی پۆلێک پێشمەرگەی سیبریا بون

هاتین هاتین لەدارستانی رۆحەوە زمانمان گرت
حەرف و وشە لەتوانەوەو مەرگەساتا نیشانە بون
زمان لەمەرگەوە نوسرا:
زەریای وێنە روخساری بەر تەلێکسی شۆریەوە
ساتەوەختێکی ناوەختە زەمەنی گۆڕی ب□ تەلێکس
قەسابخانەی کارەبایی جەستەمی گرت
کەلەبچەکەم بو بە مقەستی مێژوبڕ
زەریای روانینی کردەوە:
دەستم بەگۆچانەکەی مام جەلالەوە مۆمیا بو..
بەبانگەشە هەمو گوێیەکی پڕ دەکرد:
تێکۆشەران بۆ رزگاری گیان بەخت کەن.
چاوم لێ بو وێنەی تۆفانی وەک جاران دەگرتەوە
لەقەندیلەوە بریسکەی دا
بەرۆحی هەزارەهاوە موتوربە بو
بەدەشت و کێوو سارایا تۆوچەن کرا
بو بە هەزارەها داری سێوو سیدرەو زەیتون

فەزا لە هەورێکی ئەفسانەیی بو بە چیا
بو بەدەشتێک لە تۆوی روحی هەڵوەریو

پێشمەرگەی شاخ زمانی هەنگیان داهێنا
داستانی ئەلیازەو هۆمیرۆسیان دەنوسییەوە
پەتی سێدارەم پەلکە زێڕینەی زەمەنی گرت
گیانم بەقەندیلەوە مۆمیا بو
رۆح و جەستە بەگڕی فڕۆکە دەسوتان
ئەوە جەستەی شەهیدێک بو
ئەوەیش هۆمیرۆسێکە لەناو گۆڕەپانی شارا
مێشکی بەزرێپۆشەوە رەنگ بووە

ئێرەو ئەوێ بون بە مۆسیقای گەردونی
رۆحم بوبە موتوربەی هاوارو دەنگ
روانین لەلوتکەی نەمرانەوە هەڵدەفڕی:
گوێم بەئێزگەی دەنگی کودستان سیواخ درا
هۆرەو بانگەشەی دواهەناسە فەزای پۆشی
جەللادەکان لە شەپۆلی گریەو ئەسرینا دەتوانەوە
پەتی سێدارەم بو بە یاقیق و مرواری
لەگەڵ دوا ساتی جیڤارا رۆحم تەریبی مەرگ کرد
ئەوە غاندی و ماندێلا بون سڵاویان کرد
تابوتەکەم بە خۆرێکی ناوەختەوە رەنگاڵە بو
ئاوێنەی مەرگ پیت پیت نوسی
ئا س ۆ ی د □ لا ک

ئەو ساتە بو مێژو گێژاوێکی لە پشتە مێژووەوە هێنا
هەناسەی با هەوری یەکێتی رەنگاڵە کرد
فۆتۆی تێزابی سەرجەستەم هەڵدەکفاو
بون بە زەریای تاریکخانەی سەدان فیلمی گەردەلول
جامانەکەم پێشمەرگایەتی مۆرکردو
رەنگو روانین بو بە چیایەکی سەوز....
لەناو فەزای رۆح چڕانا
خوێنی مێژو رەنگاڵە بو
لە زێر تیزابی شۆڕشدا توایەوەو
لەگەڵ سەدان جەستەی تەریوی رێبەندان
وەک کەفی رۆح شورای رۆحبارانیان سازاند
بۆ یەکیتی نیشتیمانی بون بە هەورو

لەقەندیل و جافایەتی و خاکی توانەوە رۆحا
لەتۆو بارانی ش□ش□وە بون بە مۆمدان
مۆمدان بو بە گزنگێکی خۆکرد
بەرۆمانی وێنەییەوە جوگرافیای گرت
ئێرەو ئەوێ بون بە تاریکخانەی وێنە
وێنەی من و هەزارەها گەڵای بەربای
لەگزنگی نەخشەی بونی نەتەوەیا شۆرییەوە

سەلاح جەلال

بەشێکی لەرۆژنامەی کوردستانی نوێ پاشکۆی ئەدەب و هونەر ژمارە 7580 لە رۆژی پێنج شەمە 26/5/2018دا بلاوبۆتەوە. هەردو بەشەکەی لەکوفاری دیوان ژمارە 25 لە 26/6/2023 دا بلاوبۆتەوە.

شیعر/ ئێوارانە 40 .. سەردار جاف

ئەم ئێوارە
فڕینی خەیاڵ بەفرە بارینێکە لە هاوین
شێتێ لە من دەچێ
ئەمێستاکە
ژوان چەترێکی نەکراوەیە
چاوەنواڕی سیمامانی گەمارۆ داوە
لەو دیو جامی کافییەکەوە
شێتێ لە سۆراغمە
نۆبەرەی ژوانە
پەتو دەبێتە تابلۆیەکی جاڕدان
پەنجەکانی بۆ ئەڵقەبەندییەکە گوژم دەخوا
فێری درۆکانی ئیشق نەبووین
دەرزییەک کراسی یەک نیگاییمان دەدوورێتەوە
بینایی لە نێو تابووتی چاویلکە مەڵاس دراوە

سانا ر□□وییەک
جوانی بە مێزی قاوە خواردنەوەکە داوە
شەرم دەمگرێ بڵێم لە خۆم دەچم
بوومە دێوانەیەک و
شێتەکەی بەر جامخانەی کافییەکە منم من
شەهلا تۆ هێشتان نەتدیوم
پەتووەکەم بووە بە بالیفێک و لە بن هەنگڵم ناوە
سڵم لێ مەکەوە
چاوەکان زیت نەبنەوە
بە فریشتەیی خۆتەوە رووم لێ بنێ
من هەر دەنگە شلوێکەی جاران و
یەکەم رۆژی جەنگەڵم ناوە
بەو شێت بوونییەی خۆمەوە چاوم تێ بڕیوی
چاو ناتروکێنم
تۆ لەو دیو شوشەکەوە دەبینم
یەکەم ژوان خەرابستانێ خوڵقا
دەممان بە ماچەکان ناگا و شێت بوون سڕی کردووین
دووخەیاڵدانی جوایەز
ئ□و ل□ پشتەوە قژە سوورە ئاگرینەکەت دەبینم
من دەتناسمەوە
تا نها مرۆڤێکین خێر لە خۆ نەدیوو
سروشێکی خودایی بووی
لە مەملەکەتی پەژمووردەییەوە هەڵها تووم
لە نیشتیمانی مەمکەکانت دەگیرسێمەوە
خۆم لەدێر بە دێری ئەو کتێبە پیرۆزانە نووسییەوە
پەیامی نێردەی ئیشقێکی خوداییم
نە گوتراوە نە جاڕ دراوە
خەیاڵەکانم هەر دێن و
بە بەر نیگای ئەو شێتەی تر رادەبوورێ کە منم
ترپەیەکی نەرم نەرم
با لە خەیاڵی نە ترازی□
تا دەگەمە بەر باڵاو خۆ بە سینەیەوە دەلکێنم
ئیتر بڵێ ئەمە چ ئافاتێکە
ئەی پێم نەوتی من فریاد رەسم
خۆشمدەوێی خۆشەویسترین کەسم

٢٠٢٣ / ٦ / ١٥

جــــاشکەکە دەبێتەوە بە کەرەکەی جاران.. شەماڵ بارەوانی

دەڵێن جاران کوێخایەک هەبوو ناوی(کەرۆ) بوو. ئەو ناوە ببوو بە هۆی ئیحراجی و بێزارییەکی زۆر بۆ جەنابی کوێخا.
کوێخا نەیـدەزانی چۆن و بە چی ڕێگایەک ئەو ناوە نەفرەتی و ناشیرینە لەخۆی بکاتەوە.
تا ڕۆژێک خزمەتکار□ک□ی پێی گوت: گەورەم، من ڕێگایەکی زۆرباشم دۆزیتەوە تا ئەو ناوە بەڵایەت لەسەر لابەرین.
کوێخا لەخۆشیان شاگەشکەبوو و گوتی: چۆن؟
خزمەتکارەکە گوتی: مەپرسە، تۆ یەک شتم بۆ بکە و خەمی هیچت نەبێت.
هەموو ئاوایی و مەملەکەتم بۆ کۆبکەوە و دەعوەتێکی باشیان بکە، ئەوەی تر عایدی خۆم.
لە ڕۆژی دیاریکراودا هەرچی عێڵ و عەشیرەت و ڕیشسپی و پیاوماقووڵان و خەڵکی ئاوایی و مەملەکەت هەبوو، هەموویانی کۆکردەوە و لەسەر ئەرکی کوێخا، زیافەتێکی چاکیان کردن.
ئینجا خزمەتکاری کوێخا هەڵساوە و گوتی: خەڵکینە، یاخوا عافیەتتان بێت و گۆشتی پێ بگرن.
شتێک هەیه دەمانەوێ بەناوی گەورەم کوێخاوە پێتانی ڕا بگەیەنم.
بڕیارمان داوە ناوی کوێخامان لە(کەرۆ)وە بۆناوێکی تر بگۆڕین.
جا یارمەتیمان بدەن و هەریەکە و ناوێکی جوانتر و گونجاوترمان بۆ پێشنیازکەن.
یەکێک گوتی ئەمە و یەکێ تر گوتی نەوەلڵا ئەوە خۆشترە.
ئەوڕۆژە زۆر ناو پێشنیازکران وەک ئەلتەرناتیف و جێگرەوە بۆ ناوەکەی جەنابی کوێخا.
جەنابی کوێخا هیچیانی نەچوو بەدڵەوە.
ئاخرییەکەی خزمەتکارەکە گوتی: ئێستا نۆرەی منە ناوێکی شایستە و جوان بۆ گەورەم بدۆزمەوە.
گوتی: بەڕێزان، من ناوێکی زۆرباشم دۆزیتەوە و پێم باشە ناوی گەورەم لە(کەرۆ)وە بکەین به(جاشکۆ).
هەمووان گوتیان: ئەی ئافەرین، وەلڵاهی ناوێکی زۆر خۆش و گونجاو و جوانە.

هەمووان ڕێککەوتن کە ناوی کوێخاکەرۆ بکەن بە جاشکۆ.
پیاوێک دەستی بەرزکردەوە. کوێخا گوتی: فەرموو قسەیەکت هەبوو؟
گوتی: ئەز بەنی، ئەو جاشکە ماوەیەکی تر گەورە دەبێت و دەبێتەوە بە کەرەکەی جاران!

مەسەلەی پشتگیریکردن و ڕێگ□ بۆخۆشکردنی سەلەفیزمیش وەک جێگرەوە(ئەلتەرناتیق)ی ئیسلامی سیاسی و لێدانێک لە ئیسلامی سیاسی، هەمان شێوەی ئەو چیرۆکەیە و لە داهاتوودا ئەو (جاشکۆ) سەلەفییەیە گەورە دەبێت و دەبێتەوە بە هەمان کەرەکە (ئیسلامی سیاسی و ئیخوانی جاران) و وەک چۆن لە میسر و ئوردن و لیبیا و کوێت و شوێنانی تر لە دژی پەتای ئیسلامی سیاسی و ئیخوانییەت، سەلەفییەکان پشتگیری کران و بەکارهێنران. گوترا ئەوانە سیاسەت ناکەن و حیزب دروست ناکەن و مەترسییان لەسەر کورسی و دەسەڵات نییە. بینیمان کاتی ئەو پاییزەی کە بەهەڵە پێی گوترا: بەهاری عەرەبی! چۆن هاتنە ناوسیاسەت و دەیان حیزبیان دروست کرد و ئەوجارە نەک تەنها لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و کولتووری و فەرهەنگییەوە چی داخرانێک و کارەساتێک و تاکێکی تاکڕەهەند و تۆتالیتاریان دروست کرد و بوون به مەترسی لەسەر چەمکی پێکەوەژیان و فرەیی و یەکترقبووڵکردن. بەڵکو ڕۆیشتنە ناو پەڕلەمان و لەوێ جارێکی تر بوون بە بەڵا و کارەساتێکی گەورەتر لە دژی هەرپڕۆژەیەک کە بۆنی مۆدێرنێتە و یەکسانی جێندەر و ئازادییەکانی تاکی ل□ب□□ت و شەڕی گەورەیان ل□ پێناو فرەژنی و چەسپاندنی بیروباوەڕ و ئیدەلۆجیاکەیان ل□و□□ د□ستپێکرد.

ماوەتەو□ ب□□□م: لێدان لە ئیسلامی سیاسی لەڕێگای سەلەفییەتی دینییەوە، هەڵەیەکی ستراتیجی و گێلایەتییەکی زۆر گەورەیە و لە هەمان کاتدا نەزانی و نەخوێندنەوە و تێنەگەیشتن□ لەو دوو ڕەوتەی کە ئەگەر لە فرتوفێل و شێواز و تاکتیک و گوتار، دیسکۆرس(discurrere)یش جیاوازبن، لە حەقیقەتدا هەردووکیان دوو ڕووی یەک دراون و داعشی بێ چەکن.

ئەوە ئێستا وادەبینن لەسا□□ی بوون و ه□زمووونی ئەو دوو هێزەکۆنخوازە، چۆن فیکری داعشگەرێتی خزاوەتەوە هەموو کونج و کەلەبەرێکی ئەم وڵاتە.

بەدڵنیاییەوە بەرلەوەی تاوانبار و هۆکاری سەرەکی(ئیسلامی سیاسی و سەلەفییەتی دینی) بن، ئەو بەرپرس و لایەن و کەسانەن کە چاوپۆشی لەو دوو هێزه دەکەن، بە تایبەتی سەلەفییەتی دینی.

ئەو دوو هێزه تاریکبیرەی کە دوو گەورەترین مەترسی و هەڕەشەن لەسەر ئێستا و ئاییندەی کۆمەڵ و مر□قایەتی و پێکەوەژیان و فرەیی و یەکتری قبووڵکردن.

ئەگەر زوو پێشیان پێ نەگیرێت و سنووریان بۆ دانەنرێت، لە داهاتوویەکی نزیکدا کارەساتی زۆر گەورەتر بەڕێوەیە.

ڕۆژنامەی دەنگی کرێکار.. ژمارە ٤٧

بۆ خوێندنەوەی ئەم ژمارەیە کلیکی ئێرە بکەن..

DangiKrekar47Download

یەکەمی سەر ئاستی هەرێم لەچی؟.. لەتیف ئەمین

یەکێک لە ئامانجە سەرەکییەکانی پرۆسەی پەروەردە، فێربوونە، پێگەیاندن و ئامادەکردنی قوتابی بیرکەرەوە و هزرمەندە. ئەرکی سیستەمی پەروەردە ئەوەیە، کە قوتابییەک پێبگەیەنێت، خاوەن عەقڵێکی کراوە و بیرکردنەوەیەکی ڕۆشن بێت و توانای ڕووبەڕووبوونەوە و چارەسەرکردنی کێشە و ئاڵنگارییەکانی بەردەم کۆمەڵگە و ژیانی هەبێت. پەروەردەی باش و پێشکەوتوو ئەو پەروەردەیەیە، کە مرۆڤ فێری بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و تێڕامان بکات، مرۆڤێک ساز و ئامادە بکات، کە عەقڵێکی کراوەی هەبێ و مرۆڤ لە چەقبەستوویی و داخران و دواکەوتوویی ڕزگار بکات. باشترین پەروەردە و سیستەمی فێرکاری ئەوەیە، کە قوتابی فێری پرسیار و گەڕان و گومان و لێکۆڵینەوە و بنکۆڵکاری بکات.

دەرچوون و پەڕینەوە لە پۆلێکەوە بۆ پۆلێکی تر و لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر، بەبێ فێربوون و تێگەیشتن، دوورە لە ئامانج و پرەنسیپەکانی پەروەردە. دەرچوونی لەم چەشنە، جگە لە تەمبەڵکردنی قوتابی، لە ئاییندەدا کێشە و گرفتی گەورە بەدوای خۆیدا دێنێت.

هەموو کاتێ بەدەستهێنانی بڕوانامەی بەرز و باڵا و گەیشتن بە کۆتا قۆناغەکانی خوێندن، بە مانای سەرکەوتن و پێشکەوتن نایەت، بەمانای زیرەکی و ئاستبەرزی نایەت. ئەمە دەبێ سەیری بەرهەم و ئەنجام و دەستکەوتەکانی ئەم دەرچوون و بڕوانامە و خوێندنانە بکەین، داخۆ هیچ سوود و قازانجیان بۆ کۆمەڵگە و مرۆڤایەتی هەیە؟ دەبێ بپرسین، هەڵگرانی ئەم بڕوانامانە توانیویانە کێشە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و تەندروستی و پیشەسازی و فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگەکەی خۆیان چارەسەر بکەن؟

ساڵانە هەزاران قوتابی لە قۆناغی دوازدەی ئامادەیی تووشی ترس و دڵەڕاوکێ دەبنەوە بەهۆی تاقیکردنەوەکانی کۆتایی ساڵ، نەوەک نمرەی بەرز بەدەست نەهێنن و لە کۆلێژەکان وەرنەگیرێن. لە کۆلێژەکانیش هەموو چاویان لە پزیشکییە! خێزانەکانیش تووشی ترس و تازیەباری دەبن. لەکۆتاییدا و لەکاتی ئاشکراکردنی ئەنجامی تاقیکردنەوەکان، هەزاران قوتابی بێئومێد دەبن و تووشی لۆمە و سەرکۆنەی خێزان و کۆمەڵگە و مامۆستاکانیان دەبنەوە، لەبەرئەوەی نمرەی بەرزیان بەدەست نەهێناوە. زۆرجار بینیومانە قوتابی لەبەرئەوەی نەیتوانیوە نمرەی بەرز بەدەست بێنێت، پەنای بۆ خۆکوشتن بردووە. قوتابی هەیە پەنا بۆ گزیکردن(غەش) دەبات. لەلایەکی دیکەش، چەندین مامۆستا و خێزان و خوێندنگە، شاگەشکە دەبن و لەخۆشییان باڵ دەگرن، لەبەرئەوەی قوتابییەکانیان نمرەی بەرزیان هێنایە، یان یەکەمی سەر ئاستی هەرێمن. ڕاگەیاندنەکان بەگەرمی ڕووماڵی ئەم بابەتە دەکەن و ماڵ بە ماڵی ئەو قوتابییانە دەگەڕێن، گوایە بەرزترین نمرەیان بەدەست هێناوە و یەکەمی سەر ئاستی هەرێمن! یەکەم لەچی؟ لە دەرخکردن و نووسینەوەی بابەتەکان وەکو خۆی. چی پێ گوتراوە و چی خوێندووە و بیستووە، تووتی ئاسا، وەکو خۆی دەیڵێتەوە. کوا داهێنان و دۆزینەوەی ئەو یەکەمانە؟ مەبەستی ئەمە سیستەمی فێرکاری و ئەو دید و دونیابینییەیە کە دەستکەوت و سەرکەوتن تەنها لە بڕوانامە و نمرەی بەرز دەبینێتەوە.

لە ڕاستیدا، هەتا ئێستا سیستەمی فێرکاری و وانەگوتنەوە لە هەرێمی کوردستان، زۆر کۆن و کلاسیکییە، هاندەر نییە بۆ ئەوەی قوتابی بیربکاتەوە و تێڕامان و تێگەیشتنی بە بابەت و پرۆگرامەکانی خوێندن هەبێ. خودی پرۆگرامەکانیش بە ڕادەیەکی زۆر، بیرکردنەوەی قوتابی پەک دەخەن، قوتابی سست و ناچالاک دەکەن.

لە سیستەمی فێرکاری قوتابخانەکانی ئێمەدا، تێگەیشتن گرنگ نییە، فێربوون ئامانجە سەرەکییەکە نییە، بەڵکو دەرچوون و دەربازبوون خەمە گەورەکەیە. بە دەرچوونیش پشت بە لەبەرکردن(دەرخکردن) دەبەسترێت.

لەلای ئەمە، تێگەیشتن و فێربوون شتێکی لاوەکییە، گرنگ ئەوەیە دەربچی و نمرەی بەرز بەدەست بێنی، بەوانەی باوەڕت هەبێ. لێرە لە کۆتایی ساڵ، کەس بە قوتابی نالێ ئەرێ چی فێربووی؟ چی تێگەیشتی لەماوەی ئەو ساڵەی خوێندنت؟ هەموو پرسیاری دەرچوونی لێ دەکەن، داوای نمرەی بەرزی لێ دەکەن.

سروشتی مرۆڤ وایە، مێشکی مرۆڤ توانای هەڵگرتن و هێشتنەوەی ئەو هەموو زانیارییەی نییە کە تێی ئاخنراوە. ئەمەی مرۆڤ کە هەر زانست و زانیارییەک وەردەگرین، ئەگەر بە ماوەیەکی زۆر لە یادگەمان بمێنێتەوە و کاری پێ نەکەین و لە ژیانی ڕۆژانەماندا بە کاری نەهێنین، بەرەبەرە ئەو زانیارییانە لەبیردەکەین و لە هزرماندا نامێنن.

ئەمە هەر لە سەرەتای قۆناغەکانی خوێندنمان تا زانکۆشمان تەواو کرد، زۆر بابەت و زانیاری جیاوازمان لەبەرکرد، زۆر پێناسە و ژیاننامەی کەسایەتی و نووسەر و شاعیرانمان لەبەر کرد، بەڵام زۆربەیانمان لەبیرکرد. لە وانەی عەرەبی، زۆر دەیان شیعری شاعیرانی کلاسیکمان لەبەرکرد، بێئەوەی لێیان تێبگەین، هەمووشمان لەبیر کرد. تەنانەت مامۆستاکان ئینشای عەرەبییان بۆمان دەنووسییەوە دەیانگوت لەبەری بکەن، دایەلۆگی ئینگلیزیمان لەبەردەکرد، بێئەوەی لێی تێبگەین! چ پێویست دەکات، قوتابی لە قۆناغی بنەڕەتی و ئامادەیی، ئەوهەموو بابەتە وشک و ڕەقانە لەبەربکات، کە ڕەنگە هەر لێی تێنەگات؟

لەبەرکردن بە تێگەیشتن، هیچ سوودێکی نییە، تەنها بەدەستهێنانی نمرەی بەرز و ڕەزامەندی مامۆستا و دەرچوون لە تاقیکردنەوە نەبێ. زۆر لە مامۆستاکان دڵخۆش دەبن، کاتێک قوتابییەکانیان بە باشی وانەکانیان لەبەر دەکەن. کاتێک مامۆستا پرسیار لە قوتابییەک دەکات، سەبارەت بەو بابەتەی کە خوێندوویانە، بێئەوەی هەڵسەنگاندنی بۆ بکات، کاتێک قوتابییەکە وەکو بولبول بۆی دەخوێنێ، پیت بە پیت و خاڵ بە خاڵی بۆ دەڵێتەوە، مامۆستاکەی زۆر ئاسوودە و ئارام دەبێ، نمرەی هەڵسەنگاندنی قوتابییەکەش بەرز دەکاتەوە. لە ڕاستیدا، ئەمە فێرکردن نییە، بەڵکو ئەمە تەمبەڵکردنی قوتابییە، ئەمە تێنەگەیاندنی قوتابییە، ئەمە نەوروژاندن و نەهەژاندنی عەقڵی قوتابییە، ئەمە پووکاندنەوەی مێشکی قوتابییە، ئەمە تواندنەوەی تواناکانی قوتابییە. بە لەبەرکردن قوتابی ناتوانێ پێش بکەوێ، قوتابی فێرە داهێنان نابێ. لەم جۆرە سیستەمەدا.

قوتابی ئەو وزە و توانا و بەهرە و سەلیقەیەی کە هەیەتی، هەمووی بە لەبەرکردنی بابەتەکان و ڕەزامەندی مامۆستاکان بەکاردەنێ. هەر

کاتێکیش قوتابی بابەتەکان باش لەبەر نەکات، یان وەکو خۆیان نەیانووسێتەوە لە تاقیکردنەوەکان، بە دڵنیاییەوە، ڕووبەڕووی ڕەخنە و هەڕەشە و لۆمە و سەرکۆنەی مامۆستا دەبێتەوە، لەوانەیە تووشی توندوتیژی و ئازاردانی جەستەیی و دەروونیش بێتەوە.
هەر لەبەر ئەوەیە، زۆر جار قوتابی هەوڵی قۆپیەکردن(غەش) دەدات. کاتێک داوای شتێک لە قوتابییەک دەکرێ، لە کاتێکدا ئەو شتە لە دەرەوەی سنووری تواناکانی ئەودایە، بۆی هەیە ئەو قوتابییە تووشی لادان و سەرپێچی بێتەوە، بە هەر شێوەیەک و بە هەر ڕێگایەک بێ، هەوڵی خۆ دەربازکردن دەدات. لەبەرئەوەی هەموو مرۆڤەکان توانای لەبەرکردنیان وەکو یەک نییە، ئەوەش شتێکی زۆر ئاساییە و تایبەتمەندی کەسەکانە. ئەو قوتابییانەی ناتوانن بابەتەکان بەباشی لەبەر بکەن، بۆئەوەی لە تاقیکردنەوەکان دەربچن و خۆیان دەرباز بکەن، بە ناچاری پەنا بۆ غەش دەبەن. دواجار، دوور نییە، ئەو قوتابییەی کە غەش دەکات و دەردەچێ و بڕوانامە بەدەست دێنێ و دێتە ناو کۆمەڵگا و ئەرک و بەرپرسیارێتی پێ دەسپێردرێت، ببێ بە مرۆڤێکی ساختەچی و فێلباز و قۆڵبڕ و گەندەڵ. قوتابییەک، هەر بە فێل و تەلەکەبازی دەرچووبێ، ڕەنگە لەسەر ئەم ڕەفتارە ڕابێ و ببێتە بەشێک لە خوو و ڕەوشتی، دواجار دەبێتە مایەی سەرئێشە و بەڵا بۆ کۆمەڵگەکەی. لەبەرئەوە، هەڵەیەکی گەورەیە، قوتابی ناچار بکرێ وانەکان لەبەر بکات. هەتا ئەم جۆرە سیستەم و پرۆگرامەمان هەبێ و هەر چاومان لە نمرەی بەرز و پلەی یەکەم بێت، نابێ چاوەڕێی پێشکەوتن و گۆڕان و داهێنان بکەین، نابێ بە تامای ئەوەش بین بگەین بە ئاستی وڵاتە پێشکەوتووەکان. وڵاتانی پێشکەوتوو، ئەو وڵاتانەن، کە گرنگی بە عەقل و تێگەیشتن دەدەن، بە پێچەوانەی ئێمە، کە گرنگی بە نەقل و لەبەرکردن دەدەین.

لەتیف ئەمین

چیرۆکی ریالیزمی لە وێژەی

منداڵان.. رەزا شوان

وێژەی ریالیزمی رەوتێکی وێژەییە. گوزارشت لە راستییەکان دەکات، وێنای ئەزموون و رووداوەکانی ژیانی رۆژانەی مرۆڤەکان دەکات. وەک ئەوەی کە لە ژیانی راستیدا هەن. وێژەی ریالیزمی بەشێکە لە بزووتنەوەی هونەری ریالیزمی، کە لە سەدەی نۆزدەیەم لە فەرەنسادا سەری هەڵدا، دوایش لە هەموو جهاندا بڵاوبۆوە. هۆکاری سەرهەڵدانی ریالیزمی وەک کاردانەوەیەک بەرانبەر بە رۆمانسیزم و ئایدیالیزم، کە لە سەدەی هەژدەمدا دەستیان پێکرد. وێژەی ریالیزمی شێوازێکی نوێی نووسینە. نەوەیەکی نوێی نووسەرانی ناساند، کە کاریگەرییان لە وێژەدا هەیە.

لە سەرەتای وێژەی منداڵاندا، چیرۆکی فۆلکلۆری و میللی و ئەفسانە و داستانەکان کە پڕن لە کاری لە توانابەدەری، سەرەکێشی، جادوویی، نامۆیی، زاڵبوون بەسەر وێژەی منداڵاندا. دوایش حیکایەت و چیرۆکی چەڤەنگی بە زمانی ئاژەڵان و باڵندەکان و رووەکەکان و شتە بێگیانەکان، کە وەکو چیرۆکی هێمایی و ئەندێشەیی و خۆشنوودی دەرکەوتن. وردە وردەش چیرۆکی ریالیزمی کە بە ئینگلیزی (ریالیستس فیکشون)ە بۆ منداڵان دەرکەوت و بڵاوبۆوە. کە بابەت و رووداو و کارەکتەرەکانی لە راستی و لە ژیانی باوی رۆژانەدا وەرەگرێت.

چیرۆکی ریالیزمی منداڵان (چیرۆکی رووداوی راستی) ئەو چیرۆکانەن کە روودا و بەسەرهاتەکانی منداڵان، دەبن بە ئیلهام بۆ چیروکنووسانی منداڵان. دەبنە هەوێنی بابەتەکانی چیرۆکەکانیان. بیرۆکەکانی چیرۆکەکانیان لە ژیان و ژینگەی راستی منداڵانەوە وەردەگرن. ئەو بابەتانە لەخۆدەگرن، کە پەیوەندییان بە ژیانی منداڵانەوە هەیە، منداڵان لە ژیانی رۆژانەیاندا لەگەڵیاندا دەژین. چیرۆکنووسان تەنیا هەندێک رووداوی سادەیان بۆ زیاد دەکەن، لە فۆرمێکی وێژەیی هونەریدا دایان دەڕێژن. ریالیزمی لێرەدا، ریالیزمیەکی فۆتۆگرافییە. نەک تەنیا ریالیزمی رووداوەکان. کە تێیدا نووسەر رواڵەتێک لە رواڵەتەکان لە سنووری توانا ئاساییەکانی منداڵان وێنەدەکات. یا لە ژینگەی منداڵانەوە رووداوەکان سەرچاوە دەگرن. دەشێش هەندێ لە چیرۆکە ریالیزمییەکان بۆ منداڵان، زادەی ئەندێشە و بیرۆکەکانی چیرۆکنووسان بن. و بە خەیاڵ چیرۆکە ریالیزمییەکانیان بە

منداڵان داڕشتووبن، بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە منداڵانی خوێنەر وا هەست دەکەن کە ڕووداوەکان و پاڵەوانەکان و کارەکتەرەکانی چیرۆکەکان ڕاستین. ئەمەش دەکەوێتە سەر توانا و لێهاتوویی و ئەزموون و داهێنانی چیرۆکنووسان. کەواتە ئەوە ناگەیەنێت کە ئەندێشە و خەیاڵ لە چیرۆکە ڕیالیزمییەکاندا شوێنیان نەبێت. بەڵکو خەیاڵ هەوێنی هەموو بابەتە وێژەییەکان و زانستییەکان و داهێنانەکانە.

ئەم کورتە چیرۆکە ڕیالیزمییانە بۆ منداڵان، لە ناوەڕۆکیاندا چەندین شتی باش و جوان و ئامانج و مەبەست و پەندی سوودبەخشیان لەخۆگرتوون. کە منداڵان فێری ڕەفتار و هەڵسوکەوتی دروست دەکەن، تا لە ژیانیاندا بەکرداری جێبەجێیان بکەن. دەکرێت ئەم چیرۆکە ڕیالیزمییانە، وەک مامۆستایەکی باش بۆ منداڵانی تەمەن بچووک هەژمار بکرێن. لە ڕاستیشدا، بەشێکی زۆری چیرۆکنووسانی منداڵان، مامۆستا و پەروەردەکارن و ئاشنای ئارەزووەکان و جیهانی بەرینی منداڵانن.

شایەنی باسیشە چیرۆکە ڕیالیزمییەکانی منداڵان، تەنیا لە بابەتگەلێک پێکنەهاتوون کە پەیوەندیان بە ژیانی ڕاستیی مرۆڤ و کەسایەتییە مرۆڤییەکانەوە یا پاڵەوان و کارەکتەرەکانیان هەبێت، یا دەبێت تەنیا مرۆڤ بن، ئەمە مەرجێکی سنووردار نییە. بەڵکوو هەندێک جار وا ڕوودەدات کە نووسەرانی وێژەی ڕیالیزمی منداڵان، بۆ نووسینی چیرۆک بە منداڵان، پەنا بۆ ف[illegible] وێژەییەکان و بە شێوازە هونەرییە ڕێککەوتووەکان بەرن. وەک بەکارهێنانی ئاژەڵ و باڵندە و ڕووەک یان شتە بێ گیانەکان، وەک هێمایەک لە بری مرۆڤەکان و کێشە و پرسە ڕاستییەکان و خەسڵەتە جوان وناشیرینەکانیان، کە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، گوزارشت لە مەبەستەکانیان دەکەن. بۆ نموونە: گورگ هێمای دڕندەیی چاونەزێییە، ڕێوی هێمای فێڵبازی و زۆرزانییە، شێر هێمای زۆردارییە، چەقەڵ هێمای چڵێسییە، سەگ هێمای بە ئەمەکییە، کوندەپەپوو هێمای دانایییە، مەڕ هێمای بێ دەسەڵاتییە، مار هێمای بەدکارییە،.... هتد.

پاڵەوانی لەم توانا بەدەریش، تەنیا لە چیرۆکە ئەندێشەیی و فۆلکلۆری و لە چیرۆکە وێنەدارەکاندا ناژین. لە هەموو شوێنەکانی ژیانی ڕۆژانەی دەوروبەرمان هەن.

سەرهەڵدانی وێژەی ڕیالیزمی لە وێژەی منداڵاندا، ڕەنگە لە بنەڕەتدا وەرچەرخان و شۆڕشێک بێت، لە دژی لافاوی زاڵبوونی چیرۆکە

ئەفسانەییەکان و داستانەکان و ئەو چیرۆکانە بێت، کە بابەتەکانیان، بە دەوری شا و شازادەکان و میر و میرزادەکان یان بە دەوری جنۆکە، دێوودرنج، مەڕنەمووکە، رمووزن، لۆژەند، شەوە، شومقار، ئەژدیها، جادۆگەران، چەرخوفەلەکی ئەفسووناوی، شتی پڕوپوچ، دەعبای سەیری خەیاڵیدا دەسووڕێنەوە. بان□گ□وازێکە بۆ گۆڕینی ئەو چیرۆکانە، بەو چیرۆکە راستییانەی کە بابەتەکانیان بە دەوری خەڵکی ئاسایی و چینە میللیی□کاندا دەسوڕێنەوە. باس لەو بابەتانە دەکەن، کە لە ژیانی رۆژانەی راستی و رووداوە بەردەوامەکانی ئێستا وەرگیراون. ئەوەی کە زیاتر ئەم بزووتنەوە ریالیزمییەی شیرینتر و بەهێزتر کردوووە، بوونی رەخنەی وێژەییە لە ناوەڕۆکی لەو چیرۆکە فۆلکلۆری و ئەفسانەیی و داستانەکانە، کە بەشێکی زۆریان بۆ ئەم سەردەمە ناگونجێن و مەبەست و بایەخیان کاڵبوونەتەوە. بۆیە بەشێکی زۆری نووسەرانی وێژەی منداڵانی ئەم سەردەمە، پێیانوایە، کە ئەڵتەرناتیقی ئەو چیرۆکانە، چیرۆکی ریالیزمییە بۆ منداڵان. کە لەگەڵ رەوتی ژیانی ئەم سەردەمەدا گونجاون و بەها و پرەنسیپی بەرزیان لەخۆگرتوون. نواندنی ژیان و ژینگەی منداڵان وەکو چۆن لە راستیدا هەن. منداڵان دەتوانن بە ئاسانی لێیان تێبگەن.
بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکە ریالیزمییانە، رەنگدانەوە و کاریگەریی ئەرێنییان لەسەر کەسایەتی منداڵان هەیە یا دەبێت. بە پێچەوانەی بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکە ئەفسانەییانەوە، کە رەنگە کاریگەریی نەرینی و رەنگدانەوەی خراپیان لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوویاندا هەبێت. وەک پشتبەستن بە میتافۆر و چارەسەری نەبینراو، مەیلی توندوتیژی و شەڕانگێزی، تەم و م□ژ، ئاڵۆزی و خەیاڵڕێسی تێیاندا. لەوانەشە تێڕوانین و تێگەیشتنەکانی منداڵان بۆ راستییەکان بشێوێنن. لە کاتێکدا کە چیرۆکە ریالیزمییەکان بەشداری لە ئامادەکردنی منداڵان بۆ ژیان دەکەن و یارمەتییان دەدەن کە بە راستییەکان ئاشنابن و بیانگونجێنن بۆ تێکەڵبوون لەگەڵ کۆمەڵگاکەیاندا.
ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت، ک□ ه□م□□ی راست و چەپ بەسەر چیرۆکە فۆلکلۆری و ئەفسانەیی و داستان و چیرۆکە میللییەکاندا بۆ منداڵان بهێنین. کە بەشێکن لە سامانێ کەلەپووری وێژەیی نەتەوەییمان و شانازییان پێوەدەکەین. بێگومان وێژەی تازەی کوردیمانن. لەسەر پەرگەمای وێژەی کلاسیکی کوردیمان چنراوە.
چیرۆکی ریالیزمی گرنگترین جۆرە لە جۆرەکانی چیرۆکی منداڵان.

ه□موو ر□ه□ند□ پ□رو□رد□یی و ف□رکاری و نیشتمانی و کوم□□ای□تی و زمانی و ر□وشتی ل□خ□د□گر□ت.

زمان و خ□یا□ دوو ر□گ□زی گرنگن، ل□ ر□گ□ز□کانی چیر□کی ریالیزمی. زمان و□ک ک□ر□ست□ی□کی د□رب□ین و گوزارشتکردن و دا□شتن. خ□یا□یش د□ب□ت□ رشت□ی ب□ی□ک□و□ ب□ستنی رووداو□کان و پ□یو□ندیی ن□وان کار□کت□ر□کانی چیر□ک□کان.

ل□ و□ژ□ی مندا□انی کورد دا، نموون□ی چیر□کی ریالیزمیمان ز□ر□. ئ□م□ش ب□ ئ□و□ د□گ□□□ت□و□، ک□ چیر□کنووسانی مندا□انی کوردمان، درکیان ب□ گرنگی ئ□م ج□ر□ چیر□ک□ ل□ و□ژ□ی مندا□اندا کردوون.

چیر□کی ریالیزمی ب□ ه□موو ق□ناغ□ ت□م□نیی□کانی مندا□ی د□گونج□ت. ب□ م□رج□ک توانا و زمان و ف□ربوون و و□رگرتن و ئار□زوو□کان و سایک□ل□ژی ق□ناغانی ئ□و ت□م□ن□ مندا□یی□ ل□ب□رچاو بگیر□ن، ک□ چیر□ک□ ریالیزمیی□کانیان ب□ د□نووسر□ن. ب□□ام زیاتر ب□ دوا ق□ناغی مندا□ی و س□ر□تای ه□رز□کاری گ□نجاوتر□. ک□ ح□زد□ک□ن د□رب□ار□ی ژیانی د□وروب□ریان و سروشت و ئاژ□□ان و زانیاریی جیاوازتر بزانن.

ی□ک□ک ل□ گ□ور□ترین ب□هاکانی چیر□کی ریالیزمی ب□ مندا□ان، ئ□و□ی□ ک□ ز□ر□ک ل□ چیر□ک□ ریالیزمیی□کان، ر□گ□ ب□ مندا□ان د□د□ن ک□ کار□کت□ر□کانی هاوت□م□نی خ□یان بناسن ک□ ئار□زوو و ک□ش□ی هاوش□و□یان ه□ی□. مندا□ان ز□ر ح□ز ب□ خو□ندن□و□ د□رب□ار□ی ک□سان□ک د□ک□ن، ک□ بتوانن ل□یان ت□بگ□ن و ل□ ک□سای□تی خ□یان□و□ نزیکبن.

چیر□کی ریالیزمی ب□ مندا□ان، ه□کار□کی گرنگ□ ب□ ب□رفراوانکردنی ئاس□ی ئ□ندیش□ و بیر و هزری مندا□ان، ب□ ف□ربوون و ب□ نو□خوازی و ب□ داه□نان.

پ□ویست□ ئ□و□ش بزانین، م□رج نیی□ ک□ ه□موو چیر□ک□کی ریالیزمی نووسراو، گونجاوب□ت ب□ مندا□ان. پ□ویست□ نووس□رانی چیر□کی ریالیزمی ب□ مندا□ان، ل□ گواستن□و□ی رووداو توند و تیژی و ک□ل□□□قی و ل□خ□بایبوون و ل□ کار□ساتی ئازارد□ر و ک□تایی تراژیدیای تا□ و ل□ ب□ هیوای و ل□ ر□شبینی دوورب□ک□ون□و□. چونک□ کاریگ□ری ر□نگدان□و□ی خراپیان ل□س□ر د□روونی مندا□ان د□ب□ت. پ□ویست□ ل□ ش□وازی ئام□ژگاری وشک و پ□ند□ری و ر□نمایی ت□□قین ئاسایش ن□بن. ک□ مندا□ان و□رست و ب□زار د□ک□ن و هیچ چ□ژ و خ□شیی□کیان ل□و□رناگرن.

لە کاتی نووسینی ئەم بابەتەمدا، چەند چیرۆکێکی ریالیزمی چەند چیرۆکنووسێکی ناسراوی کوردمان لە بواری نووسینی چیرۆکی منداڵان خوێندەوە. بەداخەوە کە پڕن لە هەڵەی زەق و لە وشەی نەشیاوی وەک: دزی، درۆ، فێڵ، ساختە،..هتد. من پێموایە، بەکارهێنانی ئەم جۆرە وشەگەلە لە چیرۆکی ریالیزمی منداڵان نابەجێن.

پێویستیشە کۆتایی چیرۆکە ریالیزمییەکان بۆ منداڵان، بە کۆتاییەکی تراژیدیا و بە ناخۆشی و رەشبینی و بە هیوای و شکستی کۆتاییان نەیەن. بەڵکو بە خۆشی و شادی و بە سەرکەوتن و هیوا و گەشبینی و گەیشتن بە ئامانج کۆتاییان بێت.

رەزا شوان

نەرویج: ٢٠٢٣

ماڕشی سپی.. شیعری دڵکەش قادر

ماڕشی من تۆ
کە هەموو ڕۆژێ لە خەیاڵما چرێ دەکەی
سترانی من تۆی
کە هەموو چرکەیەک دەمخەیتەوە سەما و
لە تەنیایی تاقەتپڕووکێنم دادەبڕی
ئەی سروودی نەوتراوی سەر زمانی من
تۆ چ مەعشەرێکی کە لە دەریای مندا شێتانە سەما دەکەی
جوانی سپیپۆشیم
ئاوازێک بوو
لەسەر ستەیج سەمای بالیەمان دەکرد
بە میلۆدییەک قوربان پیرۆز دەکەین و
تەوافی دڵی یەکری دەکەین
چ شێتییەکی پاییزانەیە دەی تۆ
لە حەوشەی پشتەوەی خانەقای مەولا
ماچبارانی یەکتر دەکەین
تووند ڕامووسانی هەنگوینی شەومان دەبەینەوە نێو
پێکە شەڕابی سەر سینە و

کاڵیـیـەکان تـۆخ دەکەین و
سپـیـ□کان مۆر دەکەین.
سلێمانـیی
دڵکەش قادر